

אוב וידעוני

פעולה מאגית עתיקה זו שהתורה אסרה בתכלית האיסור¹, אינה ברורה עד ימינו². ברם, לא במהותה נעסוק אלא אם היה ממש בפעולה זו או שהיתה רמאות ואחיות עינים של תמימים בלבד. מאחר והפעילות הזו אינה ידועה כיום, אי-אפשר להוכיח את אפסיותה או להפך, לכן נתעכב בעיקר על עמדת המקרא בנושא זה. רבים מצביעים על הסיפור בדבר העלאת שמואל הנביא על ידי בעלת אוב, כמסופר בספר שמואל, כהוכחה שהמקרא מתייחס לפעילות זו כאל מציאות קיימת. ברם, לכשנתבונן היטב בפרשה זו יתברר שאין הדבר כך. נצטט את לשון הנביא:

„ויאמר שמואל לעבדיו: בקשו לי אשת בעלת אוב ואלכה אליה ואדרשה בה, ויאמרו עבדיו אליו: הנה אשת בעלת אוב בעין דור. ויתחפש שמואל וילבש בגדים אחרים וילך הוא ושני אנשים עמו ויבואו אל האשה לילה³, ויאמר: קסומי נא לי באוב והעלי לי את אשר אומר אליך. ותאמר האשה אליו: הנה אתה ידעת את אשר עשה שמואל, אשר הכרית את האובות ואת הידעוני מן הארץ, ולמה אתה מתנקש בנפשי להמיתני? וישבע לה שמואל בה' לאמור: חי ה' אם יקרך עון בדבר הזה. ותאמר האשה: את מי אעלה לך? ויאמר: את שמואל העלי לי. ותרא האשה את שמואל ותזעק בקול גדול, ותאמר האשה אל שמואל לאמור: למה רמיתני ואתה שמואל! ויאמר לה המלך: אל תיראי כי מה ראית? ותאמר האשה אל שמואל: אלוהים ראיתי עולים מן הארץ. ויאמר לה מה תארו? ותאמר: איש זקן עולה והוא עוטה מעיל, וידע שמואל כי שמואל הוא ויקוד אפים ארצה

אוצר החכמה

וישתחו. ויאמר שמואל אל שמואל: למה הרגתני להעלות אותי? ויאמר שמואל: צר לי מאוד ופלשתים נלחמים בי ואלוקים סר מעלי ולא עני עוד גם ביד הנביאים גם בחלומות ואקראה לך להודיעני מה אעשה. ויאמר שמואל: ולמה תשאלני וה' סר מעליך והי ערך. ויעש ה' לו כאשר דבר בידי, ויקרע ה' את הממלכה מידך ויתנה לרעך לדוד... וימהר שמואל ויפול מלא קומתו ארצה ויירא מאוד מדברי שמואל, גם כוח לא היה בו כי לא אכל לחם כל היום וכל הלילה. ותבוא האשה אל שמואל ותרא כי נבהל מאוד, ותאמר אליו: הנה שמעה שפחתך בקולך ואשים נפשי בכפי ואשמע את דבריך אשר דברת אלי. ועתה שמע נא גם אתה...“ (שמואל א, כ"ח). מפרשי המקרא הקדמונים שהתייחסו בשלילה לכשפים וכדומה, לא שינו את דעתם בשל מה שנאמר כאן: „ויאמר שמואל...“, המוכיח לכאורה כי אכן דיבר, כי יש שהכתוב מתייחס למחשבות גיבורי הפרשה ואינו מצביע שזו השקפת המקרא⁴. ברם, כמדומני שאין צורך בכך, כי גם בלי הסבר זה אין כל הוכחה ליחסו החיובי של המקרא לאמיתות שבפעולת אוב. בפרשה זו מתעוררות הרבה קושיות, שעל אחדות מהן כבר עמדו חז"ל. קודם לכן מסופר ששמואל הכרית את כל בעלי האוב⁵, כיצד נמלטה זו מגורל זה? עבדי שמואל ידעו על קיומה, ולכן אין מקום לומר, שהסתתרה או שלא ידעו עליה. כשהאשה ראתה את שמואל שאלה את שמואל מדוע רימה אותה? מה הקשר בין שני אלה?

יש מקום לסברה כי האשה הכירה מיד את שמואל, אלא שהעמידה פנים. תחפושתו של שמואל נועדה בעיקר כלפי האנשים בחוץ לבל

כיכירוהו ולבל ידעו למי הוא פונה בעת צרתו. אילו לא ידעה ששואל עומד לפניה היתה צריכה להכחיש את היותה בעלת אוב מתוך פחד. מה בכך שהוא נשבע לה שלא יאונה לה כל רע, כי מה כוחו של אלמוני לעומת גזירת המלך כשיודע לו במה היא עוסקת? היתה זו אשה ממולחת שידעה להסתיר היטב את מעשיה. היא קיבלה אנשים ל"טיפול" רק על פי המלצות ללא עדים — וכך נותרה לפליטה. היא העמידה פנים שאינה מכירה אותו וחשבה שבמשך ה"סיאנס" היא תגלה את זהותו של שואל ובכך תגביר את אמונתו בה. אולם בטרם החלה ב"מעשה אוב", מעשי התעתועים, פתאום היא "רואה" את שמואל ממש. היא נבהלה, ותזעק בקול גדול. היא הרגישה שמתרחש לעיניה ענין מציאותי שאינו דומה לתעתועיה הרגילים. היא הבינה שכל זה אירע לכבודו או לאסונו של שואל ונתעורר בה פחד שמא גם לה יקרה משהו ומיד נזעקה ספונטאנית מדוע רימה אותה. לאחר חליפת הדברים ביניהם אודות תיאורו של שמואל, אין הנביא מזכיר עוד את האשה. הרבה פרטים מסרו הנביאים ברמז דק בין השיטין. ואכן בסוף הסיפור אנו קוראים: "ותבוא האשה אל שואל ותרא כי נבהל". מהיכן באה, הרי שם היתה? זאת ועוד, במשפט אחד לפני כן נאמר: "ויפיל מלא קומתו...". האם את כל זה לא ראתה, אלא רק הרגישה כי נבהל? מתקבל על הדעת, כי לאחר ששואל שוכנע שאכן שמואל לפניו, הוא ביקש מהאשה להסתלק כדי להתבודד עם שמואל. רק לאחר סיום השיחה נתן לה אות שהיא יכולה להיכנס. הקב"ה ביקש להודיע לשואל את אשר יקרה לו ובחר משום מה בדרך זו, לאחר שהשפיל את עצמו ללכת לבעלת אוב שבה ובכיוצא בה לא האמין, שאלמלא כן לא היה מכריחם. הוא הלך אליה לאחר שנכשלו כל נסיונותיו להיענות ע"י אורים ותומים או נביאים, כמסופר שם. אך לא היתה כאן כל פעולת אוב שהשפיעה על שמואל. עצם הדיבור עם נשמת נפטר, אינו מתקבל

על הדעת. דיבור הינו פעולה טבעית של כלי דיבור. בהיעדר כלי דיבור אין דיבור. הראשונים מפרשים אפילו ביחס להקב"ה שכל "דיבור" היה התגלות נבואית⁷. גם אלה הסוברים שהיתה זו בריאת מלאך שהוביל את הדיבור הנסי לכל מי שצריך היה לשמוע, לא יסכימו לכך שבעלות אוב מסוגלות ליצור נסים כאלה. הקב"ה גילה לשואל את אשר גילה באמצעות דמותו של שמואל.

הרב שמשון רפאל הירש הרגיש והעיר הערה מעניינת, שבפי חכמי המשנה הפונה אל האובות ואל הידעונים נקרא: "הנשאל" (סנהדרין ס"ה, א—ב), הרי הוא השואל ולא הנשאל! רשר"ה מעיר, כי הפונה לחכם להתיר לו נדר נקרא "הנשאל" כי למעשה הוא באמת הנשאל, כי החכם שואל וחוקר אותו כדי למצוא פתח וחרטה. מכאן הוא מסיק:

"אפשר, שזו גם משמעות לשון, נשאל, בשואל אוב; והמשנה נוקטת לשון זו דרך לעג. לאמיתו של דבר, השואל את בעל האוב הוא הוא הנשאל. רק אחרי שבעל האוב חקר ודרש את השואל, יוכל לתת לו כעין תשובה; ביסודו של דבר, בעל האוב שומע מהנשאל על עניניו — יותר משהנשאל שומע מבעל האוב" (לויקרא י"ט, לא).

בעל האוב הוא המדבר והוא הנותן את התשובה, ולא רוחו של המת שבעל האוב כאילו מייצגו. כחודר למעמקי הלשון הגיע רשר"ה להסברת הנאמר: "אל תבקשו לטמאה בהם", "שאין טמאה אלא חוסר חירות", והוא מביא שם הוכחות לכך, והמסקנה היא:

"אותם מגידי עתידות, מבקשים לאבד את כל כוח החושים והמחשבה. הם מנסים להגיע לידי כך בתנועות עזות של הגוף, באידים המפילים תרדמה (גם הנתונים על בעל אוב בסנהדרין ס"ה, א כוללים הקשת זרועותיו והקטרה לשד) ובדרכים אחרות. ומשניטלה מהם כל ראייה ומחשבה עצמאית,

הרי הם מסורים לשליטת הכוח המגלה עתידות — ומשמים לו כלי סביל לחלוטין. זו היא, אפוא, הטומאה הרוחנית, שבעל האוב, מבקש אותה... (שם). להלן בקטע „סוגי כשפים” נשוב לדון בכך.

כל דבר לא מובן נהגו הקדמונים לייחס לשדים ולרוחות. ד"ר ויליאם רייט מספר על ביקורו במעיין בחרב אבררבח שבאזור תדמור שבסוריה. לפי אגדות המתהלכות באזור הקים שם שלמה המלך מרחצאות למען בלקים אשתו. הוא מתאר את החדרים הבנויים מעל פתח שעלה ממנו קיטור חם. הוא ביקר שם ב-28 במאי 1874. זמן קצר לפניו — הוא מספר — ביקר שם קצין הונגרי בשם עומרביי. הוא הוריד בחבל כלי נחושת דרך הפתח שברצפה. אולם, סיפר מורה הדרך, החבל נקטע בידי שד שהשאיר שם שלמה המלך, כדי לשמור על כך שהמים ימשיכו לרתוח. ד"ר רייט ניסה להסביר למורה דרך, כי החבל בוודאי נשרף, אך לשוא! הרי ישנן „הוכחות חותכות” שנמצא שם שד הקטע את החבל.⁸

הכישוף בישראל ובעמים

עמים פרימיטיביים ראו קשר אינטגרלי בין כישוף לדת, כי שניהם מתייחסים לנושאים ולגורמים מעבר לכוחותיו הרגילים של האדם. ברם, כשם שלאליהם לא היו כל קשר והשפעה גם על כוחותיו הרגילים של האדם ולא כל שכן מעבר לכוחותיו, כך גם לכישופיהם לא היו כל כוח והשפעה, מלבד השפעה פסיכולוגית, כמו לדתות האליליות.

בתקופות קדומות גם לא הבדילו בין מדע לכישוף. בשל כך הצליחו לפעמים המכשפים לעזור ולהמציא מרפא לחולה. חכמי התלמוד הכירו בעובדה זו, שבתוך האמונות הטפלות ישנם גם גרעיני אמת, ולכן קבעו „כל שהוא מרפא אין בו משום דרכי האמורי” (ירושלמי שבת פ"ו, ה"ט; ראה גם בבלי שבת ס"ז, א, שדחו את דרכי האמורי כאמונות טפלות ופסולות). כלומר, כל דבר שהגיסיון הוכיח

שהוא אכן מרפא בפועל בצורה טבעית, אין בכך משום כשוף, למרות שמכשפים עשו זאת. (אך בכישוף אסור להתרפאות גם אם חושבים שהוא מרפא⁹).

היהדות הוקיעה מעשי כישוף, אך מעולם לא היתה לה טראומה מכישוף וממכשפים. מעולם לא תלתה את אסונותיה או אסונות טבע בכישוף או בכוחות דמיוניים אחרים, כפי שהיה מקובל אצל עמים אחרים¹⁰. לא נעסוק במסגרת זו בהרחבה בנושא זה. נזכיר רק מלים ספורות, השייכות לדברים שכבר הזכרנו.

ראשי הכנסיה הנוצרית, שרבים מהם היו שטופי זימה¹¹, דאגו למנוע משדים ורוחות להיטפל לנשים ולפגוע בתומתן. האפיפיור אינוקנטיוס השמיני (1432—1492) (היה אפיפיור מ-1484 עד יום מותו), ידוע לשימצה במנותו את טורקו מאדו לאינק-ויזיטור הראשי בספרד (1487), שרצח רבבית יהודים ומספר לא מבוטל של לא-יהודים. הוא עצמו ידוע בהרפתקאות זנות מפוקפקות ובמספר רב של ילדים לא חוקיים שהוליד. חשדו בו, ששתה דמם של שלושה ילדים כדי להאריך את ימיו. עיקר דאגתו היתה להבטיח „תרופה בדוקה” למנוע משדים לנאוף נשים¹². אילו דאג שהוא עצמו לא יפגע בהן ועושי רצונו ילכו בעקבותיו, היו רוב נשי הנוצרים נוהגות בתום. אולם הוא פירסם איגרת לתת למאמינים נוסחה יעילה המבטיחה לגרש שדים, שפגעו בתומתן של נשים.

יש להצטער, שרעיונות הבל אלה חדרו לכרם בית ישראל ובעקיפין הפכו לשאלות הלכתיות, כגון מה דינה של אשה שנבעלה ע"י שד או רוח¹³. גם בעיני המאמינים בקיומם של שדים ורוחות, ברור שאין מדובר בבני אדם או ביצור חי חמרי אחר המסוגל להיוקק לאשה. ברם, כך דרכן של אמונות טפלות החודרות וקונות שביתה גם בלבבות בני אדם טובים וטהורים. ר' יהודה החסיד ביטא זאת במלים ברורות:

„כמו שמנהג הנכרים כן מנהגי

היהודים ברוב מקומות, כגון
 אם הנכרים גדורים בעריות
 כך יהיו בני היהודים הנולדים
 באותה עיר¹⁴.
 גם הרבמ"ם¹⁵ והחינוך¹⁶ הדגישו את
 השפעתה של הסביבה על אדם מישראל, כניסוחו
 של הרמב"ם:

„דרך ברייתו של אדם להיות
 נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר
 רעיו וחבריו, נוהג כמנהג
 אנשי מדינתו. לפיכך צריך
 אדם להתחבר לצדיקים ולישב
 אצל החכמים תמיד כדי שילמד
 ממעשיהם ויתרחק מן הרש-
 עים ההולכים בחושך...“¹⁷.
 רבים מתעלמים מעובדה זו וע"י כך מכשירים
 לבוא בקהל כמה וכמה דברים פסולים הנוגדים
 את השקפת היהדות, רק בשל כך שדברים אלה
 הוזכרו על ידי גדול בישראל זה או אחר.
 עלינו להשתחרר מכל אותם ספיחי פרא שחדרו
 לכרמנו כי בנפשנו הוא.

הכישוף בימינו

גם אלה הסבורים שאכן יש לכישוף כוח
 ריאלי, מודים שכיום הוא אינו קיים ואינו אלא
 הבל וריק. בעל „נחלת שבעה“¹⁸ פסק להתיר
 להמון העם לשאול במכשפים על דבר גניבה
 וחולה וכדומה, מאחר ואין עתה מעשה כישוף
 בעולם והכל הבל, והשאלה במכשפים רק
 מרגיעה את השואל, ולכן אין איסור בדבר.
 מפליא, שהרי דעת הרמב"ם שהתורה אסרה את
 הכישוף דוקא מפני שאין לו כל ערך מציאותי
 ואינו אלא רמיה¹⁹.

בתקופת חז"ל היה צורך באומץ רב כדי
 להכחיש את כוחו של הכישוף. הכישוף היה
 הסמל של תרבות זמנם. מי שהכחיש את כוחו
 נחשב לחסר דעה המתכחש לאמת. מעניין לצטט
 קטע מדברי חז"ל על שיחה בין ריב"ז לגוי
 בנושא זה (מובא בכמה מקורות בשינויי נוסח
 קלים):

„שאל עובד כוכבים אחד את רבן יוחנן בן
 זכאי: אילין עובדיא דאתון עבדין, נראין
 כמין כשפים; אתם מביאים פרה, ושורפין
 אותה, וכותשין אותה, ונוטלין את אפרה,
 ואחד מכם מטמא למת, מזין עליו שמים
 ושלוש טיפין, ואתם אומרים לו: טהרת.
 אמר לו: לא נכנסה בך רוח תזוית מימין?
 אמר לו: לאו. — ראית אדם שנכנסה בו
 רוח תזוית? אמר לו: הן. אמר לו: ומה
 אתם עושים לו? אמר לו: מביאין עיקרין
 ומעשנין תחתיו ומרביצים עליה מים והיא
 בורחת. אמר לו: ישמעו אנןך מה שאתה
 מוציא מפיןך. כך הרוח הזו רוח טומאה,
 דכתיב: „וגם את הנביאים ואת רוח
 הטומאה אעביר מן הארץ“ (זכריה יג, ב),
 מזין עליו מי נדה והוא בורח. לאחר שיצא
 אמרו לו תלמידיו: רבינו, לזה דחית
 בקנה, לנו מה אתה אומר? אמר להם:
 חייכם, לא המת מטמא ולא המים מטהרין,
 אלא אמר הקדוש ברוך הוא: חוקה חקקתי,
 גזרה גזרתי, אי אתה רשאי לעבור על
 גזרתי, דכתיב: „זאת חוקת התורה“²⁰.

סיפור מאלף מאוד. הגוי ביקש להוכיח שגם
 בתורת ישראל יש משום מעשי כישוף. רבן
 יוחנן בן זכאי השיבו לפי הבנתו, שאמנם
 כישוף אין כאן, אך יש כאן משום הברחת
 רוח באמצעים טבעיים כפי שמרפאין חולי נפש
 בכל מיני עשבים ועשן. לתלמידיו הוסיף שידעו
 שטומאה אינה רוח, אלא שכך צייתה התורה
 לעשות.

אם ישאל השואל, הרי בכל זאת הדבר נראה
 כפעולה מאגית, התשובה היא, שהשוני בין
 מצוות התורה לפעולות מאגיות אחרות הוא
 השוני שבין אמת לשקר. כיום יודעים אנו היטב
 על ההשפעה ההדדית הקיימת בין כל חלקי
 הבריאה, שאי אפשר להזיז פרח מבלי להשפיע
 אפילו על כוכב מרוחק (ב„מושגים במחשבת
 ישראל“, עמ' 79—80, פרק „הנשמה“, קטע
 „נצחיות רוח האדם בעיני מחוסרי אמונה“,
 הרחבתי את הדיבור על כך וציטטתי את המקור

ושואל אוב וידעוני, ודורש אל המתים" (דברים י"ה, י—יא).

אין בידינו מידע להגדיר את מהות כל סוגי הכשפים המוזכרים כאן. קשה לדעת את דרכי הכישוף בתקופת מתן תורה. אין פלא שהדעות נחלקו בהסברת המושגים, שהם תשעה במספר: (1) מעביר בנו ובתו באש (2) קוסם קסמים (3) מעונן (4) ומנחש (5) ומכשף (6) וחובר חבר (7) ושואל אוב (8) וידעוני (9) ודורש אל המתים. ב"מעביר בנו ובתו באש" ראו ^{105/09/2018} חז"ל עניין של עבודה למולך (סנהדרין ס"ד, ב), אולם מתקבל על הדעת פירושו של הרמב"ן, שזה סוג מסויים של כישוף (בפירושו לדברים י"ה, ט). מסתבר שפולחן זה אכן התחיל בכישוף והפך במשך הזמן להקרבת ילדים למולך. תחילה היתה זאת פעולה מאגית להעביר ילדים רכים באש כדי לחשלם, כפי שמספרת האגדה היוונית על אכילס. (הגיבור הראשי של צבא האכאים, לפי האיליאס להרמירוס), שאמו תטיס הטבילה אותו באש וחיסנה אותו בפני כל פגיעה, ורק בעקב, שבו החזיקה אותו, לא נגעה האש ולכן נשאר מקום זה הנקודה המסוכנת בגופו. מכאן הביטוי "עקב אכילס". היתה צורה של כישוף, שברור לכל, שאינו אלא דמיון שוא.

במשך הזמן הפך הנוהג הזה להקרבת ילדים ממש. בספר מלכים ב (כ"ג, י) מוזכר "להעביר איש את בנו ואת בתו באש למולך". מדובר עדיין בהעברה בלבד. ואילו בספר ירמיה כבר נאמר: "ובנו במות התופת אשר בגי בן הינם לשרוף את בניהם יאת בנותיהם באש, אשר לא צייתי ולא עלתה על לבי" (ז, לא). כאן כבר מדובר על שריפת ילדים ולא על העברה בלבד. לכן דברו חז"ל על העברה זו כעל הקרבת קרבן אדם, כפי שהיה בזמנם. פירושו של הרמב"ן מתייחס לתיאור בתורה כפי שהיה בזמן נתינתה.

קוסם קסמים — הביטוי נגזר כנראה מקיסם. "איזהו קוסם? האוחז את מקלו ואומר: אם אלק, אם לא אלק" והביאו אסמכתא מהפסוק:

רות). בורא העולם היודע את סודותיו, יודע גם על ההשפעות של פעולות שונות בתנאים מסויימים. כך נבין מדוע צויה ה' לנביאים לבצע דברים מוזרים כעדות או כסמל למהות נבואתם. רק מי שמכיר את כל העולם על פרטי פרטיו ויודע את מקומו של כל אטום ואטום, את כוחו ואת השפעתו, יכול להורות לבצע מעשה בלתי סביר, אשר לאמיתו של דבר יש לו השפעה עצומה. אך חס לו לאדם להציע דברים שגיוניים שאין להם אחיזה במציאות.

הנביא ישעיהו לעג להם ומציגם כאלה "המצפצפים והמהגים" (ח, יט). הוא חוזר על כך ומאיים עליהם, שבשל הבטחתם בכשפים שלא יאונה להם רע, יבואו עליהם שכול ואלמון ביום אחד (שם מ"ז, ח—ט). ירמיהו אומר עליהם: "אל דרך הגויים אל תלמדו ומאורות השמים אל תחתו, כי יחתו הגויים מהמה. כי חוקות העמים הבל הוא" (י, ב—ג). אונקלוס מתרגם "אוב" — "בדין", כלומר — רמאי. אף יונתן מתרגם כך. כך הבינו זאת לפני כאלפיים שנה ומעלה.

יש להצטער, שתמימים עד כדי אימה, הנמנים על בני תורה, מוכנים בימינו להיעזר בשטויות אלו בטענה שהן מגבירות את האמונה. התורה אסרה זאת בתכלית האיסור, עד כדי חיוב סקילה²¹, ואסרה להיעזר בכך אף במקום פקוח נפש²², והמה מרשים לעצמם להיעזר באביזרייהו דע"ז. לא בשקרים²³ אפשר להגביר את האמונה הישראלית, אלא באמיתות שבה. יש להציג את היופי שבה ולא להיבנות ע"י יפוי דברים מכוערים ושלייליים, שאין מקומם בכרם בית ישראל.

סוגי כשפים

אין כמעט שיעור לסוגי כשפים, במרכאות ובלי מרכאות, שעדיין קיימים בעולם. התורה מונה תשעה סוגי כשפים כאחת:

"לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש, קוסם קסמים, מעונן ומנחש ומכשף. וחובר חבר,

„עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו“ (הושע ה, יב; ספרי שופטים י”ח, י; ילקוט שמעוני ויקרא רמז תקפ”ו; רש”י על אתר). הסמ”ג (במאה ה־13) מספר שעדיין עושים כן בארץ אשקלונא, והוא מתאר את התהליך:

„העומד לצאת לדרך, או לעשות מעשה, וחפץ לדעת אם יצליח או לא, לוקח קיסם מעץ, מסיר קליפתו מצידו האחד של הקיסם, ומשאיר את הקליפה בצידו האחר. את הקיסם הוא זורק באויר, ואם נופל הקיסם ארצה כשקליפתו כלפי מעלה — הרי זה איש, ואילו אם נפל כשקליפתו כלפי מטה — הרי זה, אשה. זורקים את הקיסם פעמיים, ואם נפל הקיסם תחילה בצורת איש ואחר כך בצורת אשה, הרי פה סימן טוב, והולך לדרכו או עושה המעשה שחפץ לעשות, ואילו אם נראתה תחילה אשה ואחר כך איש — הרי זה סימן רע ונמנע מלעשות...“²⁴.

מעונן — „אלו נותני עונות, שאומרים: עונה פלונית יפה להתחיל“²⁵ ואילו לדעת אחרים נגזר הביטוי מ”עין“, כי הכוונה לאותו עיניים: „שמראה להם כאילו עושה דברים של פלא, ואינו עושה כלום“²⁶. לפי ר’ אברהם אבן עזרא באה המלה מגזרת ”ענן“, כי החושים אלה רואים עתידות לפי תנועת העננים (בפירושו לויקרא י”ט, כו). יש גם סברה נוספת, שהיא גזרת מן המלה הערבית הדומה, המורה על דיבור מהאף. כך מפרשים גם את הביטוי ”חרטומים“, שכאילו מדברים מן החוטם (מנדל־קרן בקונקורדנציה).

מנחש — זה הקובע עתידות, לפי מאורעות מקרים הקשורים עם בעלי חיים. „עורב קרא לו, כלב נבח בו, צבי הפסיקו בדרך“ (סנהדרין ס”ה, א). המלה נגזרה כנראה מלחש, שלחשו את העתידות, או מ”נחש“, שרבים נעזרו ביצור זה לכשפים אלה.²⁷

מכשף — בא מהשורש ”חשף“ (בערבית גם בכף) כלומר חשיפתו וגילוייו של הנסתר (מנדלקרן בקונקורדנציה). במשך הזמן התיימרו

המכשפים שהם לא רק מסוגלים לגלות מסתורין, אלא גם בכוחם להשפיע ולשנות את המציאות. לא קשה לשכנע צבור נבצר מדעת להאמין בשטויות כאלה, שיהיה לו במה להיאחז בעת צרה. בימינו הצהירו רבבות פרסים כי ראו את דמותו של האייטולה חומייני משתקפת בירח. חובר חבר — משמעו המילולי הוא כנראה לאסוף בעלי חיים למקום אחד בעזרת כוח טמיר (ראה סנהדרין ס”ה). במשך הזמן התמחו בסיפוריהם לשלוט על נחשים ולכוון את פעולותיהם. לכן מוצאים אנו במקרא קשר בין מושג זה לבין נחשים. הנביאים לעגו לנחשם למנוע נזק מנחש ארסי. הנביא ניבא איום: „כי הנני משלח בכם נחשים צפונים אשר אין להם לחש, ונשכו אתכם באום ה“ (ירמיה ח, יז). בכוח החוברים היה להציל מנחשים לא ארסיים, שאינם מזיקים, אבל לא מ”צפונים“ ארסיים. המוני העם לא ידעו להבדיל בין נחש ארסי ללא ארסי, וכאשר ניצלו מהכשה של נחש לא־ארסי, תלו את ההצלה בלחשו של חובר חבר. אך הם מעולם לא הצליחו למנוע הכשה או להציל ממנה כשדובר בנחש־ארסי. גם על כך אמר ישעיהו: „עמדי נא בחברריך וברוב כשפיך באשר יגעת מנעורייך, אולי תוכלי הועיל אולי תערוצי“ (מ”ז, יב).

כפי הנראה התפתחה ”תעשיה“ גם בסוג רמאות זה. בחפירות בתל סנדהגה (המקום המשוער של מרשה העתיקה) גילו 16 פסילי־עופרת שידיהם היו כפותות על חזיהם או מאחורי גבם בחוטי עופרת, ברזל או ארד. באחדים מפסילים אלה היו גם רגליהם קשורות בצורה דומה. הסברה היא, שפסלונים אלה נועדו להטיל מומים באנשים שהם סימלו. הם האמינו, כי ע”י כפיתת צלם־דמותו של אדם, הופכים אותו לחסר ישע. מנהג זה היה קיים גם אצל החתים, האשורים ואחרים²⁸. ייתכן שמנהג אולי זה הגיע גם לישראל ויהזקאל הנביא אכן התכוון לו בלעגו עליו:

„ואמרת כה אמר ה’ אלוקים: הוי למתפרות כסתות על כל אצילי ידי ועושות המספחות

על ראש כל קומה לצודד נפשות, הנפשות תצודדנה לעמי... (י"ג, יז—כא).
 ייתכן שנקראו "חוברי חבר" דהיינו "קושרי קשרים" לפי הזמנה, כדי להזיק למי שביקשו להזיק ללא עימות פיסי ביניהם. בירושלמי מובא סיפור מוזר, אך הוא עשוי לאשר בעקיפין שההסבר הראשון, בדבר הכושר לאסוף יצורים שונים למקום אחד, הוא הנכון:

"מעשה במלך סרקיא שנפלה מרגלית שלו ובלעה עכבר. בא אצל ר' פנחס בן יאיר, אמר לו: וכי חבר אני? אמר לו המלך: לשמך הטוב באתי. גזר ר' פנחס על העכבר רים וכינסם, וראה אחד מהם שהוא גיבע. אמר: הרי היא אצל זה! גזר על העכבר ופלטה (ירושלמי דמאי, פרק א, ה"ג, בתירגום לעברית).

עכ"פ ניתן ללמוד מהסיפור, שתפקידו של "חבר" היה לכנס עכברים או יצורים אחרים. ר' שמשון רפאל הירש (1808—1888) סבור ש"חבר חבר" פירושו קשירת קשר והתחברות נפשית בין החובר לבין בעלי החיים; כלומר, מדובר בהיפנוט היצורים הנכנעים לדעתו של המהפנט (בפירושו לדברים י"ח, יא). ברם, לא נראה שהתורה אסרה היפנוזה. אמנם התופעה עדיין אינה מובנת, אך אין זו סיבה לאוסרה.²⁹ אולי צריך לאוסרה בשל ניצולה לרעה.³⁰

אוב, ידעוני ודורש אל המתים

אלה הן שלוש דרכים שונות להתקשרות עם מתים. החל מתקופת חז"ל ועד לדורות מאוחרים יחסית הושמעו תיאורים שונים ומשונים מה שבדאים אלה עשו או סיפרו שעשו, כדי לממש את הקשר הזה. בימי התנאים והאמוראים הבדילו בין אוב לידעוני, שהראשון "זה פיתום המדבר משחיו" (משנה סנהדרין פ"ז, מ"ז) או "המדבר מבין פרקיו ומבין אצילי ידיו" (גמרא שם ס"ה, א). כלומר, אדם המדבר מכרסו או מאבר אחר. ואילו ידעוני "זה המדבר בפיו" או ששם עצם מסויימת בפיו (שם). יש מן החוקרים הסבורים שמדובר בכלי עזר לכישוף הנקראים כך. הם מצביעים על "עשה אוב"

(מלכים ב, כ"א, ו) ו"קסמי גא לי באוב" (שמואל א, כ"ח, ח). רש"י ומפרשים מאוחרים יותר פירשו שמדובר בהושבת המת בשחיו והמת מדבר (שם).
 לא אוכל במסגרת קצרה זו לתת סקירה רחבה על הפולחנים האלה. אזכיר רק אחד מהם שהוזכר בתקופה מאוחרת.

"התרפים" שלבן חשבם לאלוהים ורחל גנבה אותם מאביה עוררו סקרנותם של פרשנים רבים מה היה טיבם.³¹ והנה תיאור של אחד מהם, אך תחילה אזכיר את התיאור של מדרש תנחומא: נהגו לשחוט אדם בכור ומלחו אותו במלח ובבשמים (הכוונה שחנטו אותו). את הגופה שמו בקיר, השתחוו לה וכו' (תנחומא, ויצא, י"ב). על ימים אפלים אלה אפשר להאמין שכך נהגו. אך הבה נראה תיאור מאוחר יותר על טיבם של התרפים (אגב, הרד"ק, הרמב"ן ואחרים ראו ב"תרפים" מעין שעון: "כלי נחושת שרואים בו שעות היום", אך לבן הפכו גם לאילול).

ר' מנחם ציוני (בן המאה ה-15) מביא בספרו ("ציוני") בשם מגילת סתרים תיאור על "תעשיית תרפים". משימים אדם בחבית שמן עד שבלה בשרו, ואוחזים בשער קדקודו ומושכים, ונשמטת הריאה עם הראש. בעל מגילת סתרים לא שאל את עצמו, אם הבשר התבלה מדוע לא התבלו גם הריאות. האמת היא שבשמן איך הבשר מתבלה. אם לא די בתיאור מוזר זה, הרי תיאור נוסף, מוזר עוד יותר, המובא בפירוש הרוקח (כתב יד). מדובר באדם אדום, שקושרים אותו ומשסים בו חיה טורפת מורעבת היונקת את דמו. לאחר מכן שוחטים את החיה ומבטלים בדמה בשמים וכל הטועם יודע "כל העתידות". לא פחות ולא יותר אלא כל העתידות. אי־אפשר לחזור על סיפורים זועזעים מוזרים ומשונים כאלה במאה ה-20. לסיום אצטט שוב (ראה בהערה 19) מספר משפטים מדברי הרמב"ם על סוגי כשפים אלה:

"ודברים אלו כולם דברי שקר וכוזב הן, והם שהטעו בהן עובדי כוכבים

ואין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים להימשך בהבליים אלו... כל המאמין בדברים האלו וכיוצא בהן ומחשב בלבו שהן אמת ודברי חכמה אבל התורה אסרתן אינו אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת... שכל אלו הדברים שאסרה תורה אינם דברי חכמה אלא תוהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעת ונטשו כל דרכי האמת בגללן. ומפני זה אמרה תורה כשהזהירה על כל אלו ההבליים תמים תהיה עם ה' אלוֹקֶיךָ (ה' עכו"ם פי"א, ה"ז).

כפי שכבר הזכרנו, גם חכמי ישראל שקדמו לו ושבו אחריה, הדגישו את השקר ואת הכזב בפעולות מאגיות אלה³², וחס לנו לנסות להחזירם לתודעתם של תלמידים תמימים.

סיאנסים ליד שולחן מתרומם

בהזדמנות זו ברצוני לציין ש"משחק" זה הינו חלק של פולחני רמאות שאין מקומם בכרם בית ישראל. כבר ר' שלמה קלוגר דן בבעיה זו, ומתייחס אליה בחומרה ובלעג³³. הוא מביא תיאור של התרוממות שולחן ע"י שימת ידיים עליו, ללא כח פיזי, והשולחן משיב, כביכול, ע"י דפיקות אוטומטיות. ר' שלמה קלוגר קורא עליהם את הפסוק: "כי כל שולחנות מלאו קיא צואה בלי מקום" (ישעיהו כח, ח). לדעתו זהו כישוף או קסם שהתורה אסרה באיסור חמור.

מעניינת הערתו של ר' שלמה קלוגר, כי דוקא "המשכילים" שאינם מקפידים על קיום מצוות וגם אמונתם חלשה או מפוקפקת, "והולכין רק על פי שכלם... ומה ששכלם אינו מסכים אינן חוששין לו", אך דוקא בסיאנסים אלה הם מאמינים. הוא הרחיב את הדיבור באותו נושא ואוסר זאת לחלוטין. כעת החלה "אמונה" זו לחדור גם למקיימי מצוות ולמאמינים.

יחס חז"ל לכישוף

אין ספק שהיו בין חכמי התלמוד שהאמינו כי

אכן יש לכישוף כוח ריאלי, אולם חס לחשוב שזו היתה עמדת חז"ל המקובלת. כל מה שנאמר בנושא זה אינו אלא דעה אישית של האומר. אם חז"ל נתנו כלל בכל הקשור בהלכה, ש"דברי בית שמאי במקום (דברי) בית הלל אינה משנה" (ברכות ל"ו, ב), ודאי וודאי שדברי פלוני או אלמוני שנאמרו בנושא של הבנת אנוש, במקום דברי אחר, שכעת ברור שהוא צדק — "אינם משנה" ואינם משקפים דעת חז"ל. אביא להלן סיפור קטן על שיחה שבין רב ודודו ר' חייא בנושא זה:

"אמר ליה רב לרבי חייא: לדידי חזי לי ההוא טייעא דשקליה לספסירא וגיידיה לגמלא וטרף ליה בטבלה וקם. אמר ליה (רבי חייא): לבתר הכי דם ופרתא מי הוא? אלא ההיא אחיזת עינים הוה (=אמר לו רב לרבי חייא: ראיתי סוחר ערבי חתך בחרבו גמל ופירקו לאברים. לאחר שהקיש בתוף קם הגמל והלך. אמר ליה (ר' חייא) הראית דם ופרש לאחר שהגמל קם והלך? (כי אי-אפשר לחתוך יצור חי מבלי שיישפך דם ומבלי שיישפך פרשו) אלא מדובר בלהטוט של אחיזת עיניים³⁴.

בימינו אין כמעט קרקס שלא יציג ניסור אשה (או גבר לעתים רחוקות) לשניים, וכעבור דקה היא קמה בריאה ושלימה. היעלה היום מישהו על הדעת שבכישוף החזו אותה? (משתמשים לכך באשה בשל מידת גופה הקטן משל גבר, ובשל גמישותה, שהיא מסוגלת להתקפל באין רואים למקום קטן וצר ומאפשרת בכך לנסר מחצית הארגו שהוכנסה בו או לצאת דרך מקום קטר נסתר). הרי אין זה אלא להטוט שמראים אותו תמורת תשלום דמי כרטיס כניסה. באותו מקום מובא קטע נוסף שגם הוא מצביע על שתי תפיסות בנושא זה:

"ויאמרו החרטומים אל פרעה: אצבע אלוקים היא" (שמות ח, טו) — אמר ר' אליעזר: מכאן שאין השד יכול לבראות בריה פחות מכשעורה. רב פפא אמר: האלוקים! אפילו כגמלא נמי לא מצי ברי

שמכחישין פמליא של מעלה? שאני רבי חנינא דנפיש זכותיה".

תגובה זו באה לפי אותה תפיסה שסברה שאכן יש כוח לכישוף, אך אין היא משקפת את דעתו של רבי חנינא. הוא הגיב בלעג דוקא: אם את מסוגלת ויכולה — תעשי! כי היה בטוח שאין בכוחה לעשות מאומה, אך לאו דוקא בשל זכותו הרבה.

אפשר למצוא בגמרא גם נימה אחרת. כאשר אחד הצהיר שהאוב הוא רמאות, העיר מסגנון הקטע בגמרא, שלמעשה אף הוא אינו שלם עם הכחשתו, והוא אמר מה שאמר כדי למנוע מהציבור לטעות באוב:

„מאי זוועות? אמר רב קטינא גוהא (=רעידת אדמה). רב קטינא הוה קאזיל באורחא, כי מטא אפתחא דבי אובא טמיא גנח גוהא. אמר (ר' קטינא): מי ידע אובא טמיא האי גוהא מהו? רמא ליה קלא: קטינא קטינא! אמאי לא ידענא? בשעה שהקב"ה זוכר את בניו ששרויים בצער בין אומות העולם, מוריד שתי דמעות לים הגדול וקולו נשמע מסוף העולם ועד סופו, והיינו גוהא. אמר רב קטינא: אובא טמיא כדיב הוא ומיליה כדיבין, אי הכי גוהא גוהא מיבעי ליה (= על השאלה מה פירוש המונח „זוועות“ המוזכר במשנה שיש לברך עליהן, ענה רב קטינא, שהכוונה לרעידת אדמה. הגמרא ממשיכה לספר, כי רב קטינא הלך בדרך ועבר על יד ביתו של בעל אוב שהשתמש בעצמות מתים, כנראה לצורך עבודתו. באותו רגע הורגשה רעידת אדמה. אמר רב קטינא: האם יודע בעל אוב העצמות מה היא רעידת אדמה? הרים בעל האוב את קולו: קטינא, קטינא! מדוע לא אדע? בשעה שהקב"ה זוכר את בניו השרויים בצער בין האומות, הוא מוריד שתי דמעות לים הגדול והקול נשמע בכל העולם, וזה גורם לרעידת האדמה. אמר רב קטינא: אוב העצמות שקר ודבריו שקר. אילו היתה רעידת האדמה נגרמת משתי

(ועל השאלה א"כ מדוע ראו בהופעת הכינים — אצבע אלוקים? הוא משיב:), האי מיכניף ליה והאי לא מיכניף ליה" (בריות גדולות נוחים לקבצם ונאספים יחד אליו, אבל בריה קטנה אינה נאספת, שאין בה כוח לבוא ממקום רחוק" — רש"י על אתר).

הסיום „שאין בה כוח לבוא ממקום רחוק" היא תוספת של רש"י; כך הוא הסביר את כונת רב פפא, אבל רב פפא לא אמר זאת. הוא רק אמר, שאפשר לאסוף את הגדולים ולא את הקטנים, מבלי להסביר מהי הסיבה. כפי שכבר הזכרנו אפשר לאסוף בעלי חיים באמצעות היפנוזה, אך יצורים כמו כינים אינם מושפעים ממנה. ממכה זו סובלים גם מהפנטים מקצועיים המסוגלים להפנט נמר או אריה, אך אין בכוחם להיות מחוסנים בפני יתושים. לענייננו אין חשיבות אם רב פפא ידע באיזו דרך הצליחו החרטומים להראות את להטוטיהם. הוא היה משוכנע שבלהטוט או בכל אמצעי עזר אחר עשו מה שעשו אך לא היה להם כוח על-טבעי לשלוט על הטבע.

קטע נוסף בגמרא שם מצביע שרבים התקוממו ואף לעגו לכוחם של הכישוף או של שדים. „אמר ר' יוחנן: למה נקרא שמן כשפים? שמכחישים פמליא של מעלה. (אך מיד מביאה הגמרא כאילו בתגובה על דבריו:) אין עוד מלבדו (דברים ד, לו): אמר ר' חנינא: אפילו לדבר כשפים. (הגמרא לא הסתפקה בהבאת תגובה זו, אלא מביאה גם סיפור עובדתי:) ההיא איתתא דהוית קא מהדרא למשקל עפרא מתותי כרעיה דרבי חנינא. אמר לה: אי מסתייעת זילי עבידי, אין עוד מלבדו כתיב. (= אשה אחת היתה מחזרת לקחת עפר מתחת רגליו של ר' חנינא, כדי לכשפו. הרגיש בכך ואמר לה: אם תצליחי לעשות — עשי! אין עוד מלבדו כתיב)."

אמנם בהמשך מובא קטע נוסף ובו נאמר: „איני, והאמר ר' יוחנן למה נקרא שמן כשפים

דמעות היו צריכות להיות תמיד שתי רעידות³⁴ (ברכות נ"ט, א).

על זה מגיבה הגמרא: "ולא היא, גוהא גוהא עבדי, והאי דלא אודי ליה, כי היכי דלא ליטעי כולי עלמא אבתריה". כלומר, הוא לעג לו רק כדי להשפיע על הציבור. ברם, על קטע זה של הגמרא כבר העיר רבנו נסים גאון, שחס ושלום לייחס להקב"ה הוזלת דמעות וגם ח"ו לייחס להקב"ה הסברו של רב קטינא עצמו (להלן שם) שהסביר את רעידת האדמה בכך, שהקב"ה כאילו סופק כפיו זו בזו. על אגדות כאלה אומר רבנו גיסיס גאון: "אמרי רבנן אין סומכין על דברי אגדה" (ראה גם ב"הכותב" על "עין יעקב" שם). הם ניסו למצוא הסבר לתופעה זו, כשם שביקשו למצוא הסבר על טיבם של הברקים והרעמים. חיפשו הסבר בפסוקי המקרא ולבסוף קיבלו את רעיונו של רב אחא בר יעקב (ברכות שם) שלא הסתמך כלל על פסוק. כיום ברור לנו, שבתקופה ההיא אי-אפשר היה להבין את תופעת הברקים והרעמים (ראה "יציאת מצרים ומתן תורה", עמ' 27–28, שם הסברתי את הנושא). עכ"פ רב קטינא לא התיימר לדעת ממה נובעות רעידות אדמה. גם היום הידע בשטח זה מוגבל עדיין, למרות המכשירים המשוכללים העומדים לרשותנו, שעל פיהם אפשר לקבוע כל זעזוע בכל חלקי כדור הארץ. מסקנה ברורה אחת שניתן להסיק מאגדה זו היא, שרב קטינא התייחס לבעל אוב בשלילה ובלגלוג.

גם בהלכה אין מהססים לקבוע שהצדק עם דעה אחת בלבד, אף כי עם שינוי בנתונים עשויה ההלכה להיקבע כדעה השנייה. הוי אומר שבכל דעה יש משהו מן האמת. החלק האמיתי הזה הוא "דברי אלוקים חיים" ולא הצד הלא נכון³⁵. אולם אין כלל זה חל על חילוקי דעות במציאות. רק הדעה המשקפת את המציאות — היא הנכונה. אין איפוא מקום להיסוס להכריע מי צדק, רב או ר' חייא, בדבר חיתוך הגמל לחתיכות ו"החייאתו" מחדש, שאין זה אלא להטוט בלבד. בזמנו הציגו זאת ככישוף, לכן

חל על זה איסור של "אחיות עיניים". לא כן המצב כאשר מציגים זאת כלהטוט בלבד. עלינו לזכור, כי היה צורך באומץ בלתי רגיל להביע דעה נגד כוחו של הכישוף בתקופת חז"ל, כי הכישוף נחשב ל"מדע" שהוכח. צדק ר' שאול ליברמן באמרו:

"החכמים נלחמו בכל כוחם באמונות-ההבל האסורות על פי התורה והשתדלו לעקור אותם כשפים שריח של עבודה זרה נדף מהם, אבל היה להם לקבל אותם קסמים שבא עליהם אישורם של "מדעני" הזמן ההוא. כל עמי העולם העתיק הכירו בכוח קמיעות-האהבה, ויהודי ארץ-ישראל לא יצאו מכללם" ("יונים ויונות בארץ ישראל", עמ' 83).

ברם, כמה צדק החכם באדם שאמר: "אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה, בוז יבוזו לו" (שיר השירים ח, ז), כי "אהבה" אין רוכשים אפילו בכסף וכל שכן לא בכישוף. העולם הנאור השתחרר ברובו מאמונות טפלות אלה ואין כל הצדקה שדוקא העם היהודי יתן להן לגיטימציה רק בשל כך שהיו גדולי ישראל שטעו בכך.

עלינו לדעת להבדיל בין עיקרי יסוד בתפיסה היהודית לבין כל רעיון אחר שהושמע. כאשר ביטא הנביא את הרעיון האמיתי "ואל מי תדמיוני" (ישעיה מ, כה), לא הוא חידש אותו, כי אין נביא רשאי לחדש מאומה, אלא ניסח את מה שהיה ידוע, כפי שהתורה מעידה, "כי לא ראיתם כל תמונה..." (דברים ד, טו). אולם רעיון זה הוא יסוד בתפיסת היהדות ומפניו דוחים אנו את פשוטם המילולי של פסוקים מפורשים בתורה ובנביאים שיש בהם ביטויי הגשמה, כמו "פי ה'", "יד ה'" וכו'. אנו גאלצים לפרשם בצורה אליגורית, כדי שלא יתנגשו באמת אבסולוטית. כלל זה חל גם בקשר לקיום מצוות מעשיות.

שלמה המלך אמר: "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" (משלי ג, יז). מכאן למדו חז"ל מספר הלכות: שלא ייתכן שכופרא או

ביום הרביעי. בברייתא נאמר „ומסכנה ואילך (שההגמון דרש לבעול כל בתולה לפני נשואיה) נהגו העם לכנוס בשלישי (כדי להערים). ובשני לא יכנוס ואם מחמת אונס מותר”. בבבלי (כתובות ג, ב) מוסבר המושג „אונס” — שמתו אביו של חתן או אמה של כלה ביום שני, לכן התירו להינשא גם ביום שני. בירושלמי (שם פ”א, ה”א) מוסבר: „מהו מפני האונס — מפני הכשפים”. כאן נחלקו הפרשנים בהסברת הכוונה. בעל „קרבן העדה” מסביר: „להעלים יום הנישואין מפני המכשפים שדרכם לעשות כישוף בעת הנישואין”⁴¹. ואילו בעל „פני משה” מסביר את הכוונה: „שלא יאמרו כשפים עושים היהודים שמקפידים על אותו יום”. בבבלי מוזכרת גם סכנה של חטיפת צרכי הסעודה ע”י שר צבא. עכ”פ אנו רואים שהיו חלוקי דעות בהתייחסות לכישוף, וזאת בתקופה שכל העולם האמין בכוחו. אלה שהאמינו בכוחו של הכישוף הסבירו תופעות שונות וכן דברי חז”ל שקדמו להם ברוח אמונה זו. ברם, אין זה מחייב אותנו להאמין בכך ואין זו ערובה שיש ממש בכישוף.

לסיכום:

א) „וכולם (הגאונים) נשתחו כי מעשה האוב הבל ותוהו ודברי כזב והתול” (רד”ק שמואל א, כ”ח, כה). ב) הם נחלקו בדעותיהם אם אכן עלה שמואל ודיבר עם שאול או לא. כמה גאונים סבורים שזה לא היה כלל במציאות. אלה הסבורים ששמואל אכן עלה ודיבר עם שאול, אף הם מודים שלא בעלת האוב העלתה אותו, אלא קרה אונס. גם החכמים המאוחרים שהאמינו שיש ממש בכוחות מאגיים, הדגישו שהדבר אסור בהחלט⁴². אך עצם האיסור אינו מצביע שיש בזה ממש⁴³. ג) גם אלה שהאמינו שיש ממש בכישוף מודים „וכבר אבדו מן העולם בעלי מקצוע זה”⁴⁴. האם עלינו לחדשו?

הירדוף הם מארבעת המינים, כי הם מסרטים את הידים (רש”י) ואין זה תואם את המושג של „דרכי נועם” (סוכה ל”ב, א—ב). במסכת יבמות (פ”ז, ב) למדו מכאן לפטור מחליצה יבמה שמת בנה לאחר מות בעלה ונישואיה מחדש, כדי שלא תתגנה על בעלה. נשאלת השאלה, הייתכן ללמוד מכתובים הלכות חדשות³⁶, הרי „אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה” (שבת ק”ד, א). אך באמת שלמה המלך רק ניסה וביטא את ההגיון שבתורת ישראל ולא חידש אותו. מעניין שדוקא על רעיון זה אומר ר”מ אירשמה מדונינסק שהוא „אכן פינה, מוסד לקבלה” („אור שמח”, הלכות יבום וחליצה, פ”ה, הכ”ג). אגב, גם הרעיון, שאין הנביא רשאי לחדש הלכות בישראל, הוא „אכן פינה מוסד לקבלה”, כמו הרעיונות בדבר „תורה מן השמים”, ו„לא בשמים היא” לאחר שניתנה, ועוד ועוד³⁷. הרעיון של „אין עוד מלבדו”, הוא יסוד היסודות של האמונה הישראלית, כי הוא לא רק ברא את כל הבריאה, אלא גם נושא אותה ומחיה אותה כל עת ללא הפסקה, ואילו הסיר את השגחתו אפילו לרגע אחד, היה העולם הופך לאין³⁸. ודאי וודאי שאין מקום בעולמנו לאלילים, למכשפים, קוסמים ולתעלוליהם.

יחס הירושלמי לכישוף

ראפפורט³⁹ וחוקרים שהלכו בעקבותיו קבעו „שבספרות התלמודית-מדרשית של ארץ ישראל מצויות פחות אמונות טפלות מבתלמוד הבבלי” שהושפע מן הבבלים⁴⁰. אין הדבר כך. בשני התלמודים אפשר למצוא התייחסות שונה לנושאים אלה. ר’ שאול ליברמן מצביע על פרט מעניין, שבירושלמי נאמר, שאדם יכול לטעון: „נאנסתי (הוכרתי לבעול) מפני כשפים שעשית לי” (ירושלמי נזיר פ”ח, ה”א) ואילו בבבלי דוקא נאמר: „אין אונס לערוה” (יבמות נ”ג, ב) בכל דרך שהיא (הכוונה לגבר). מעניינת גם גישת שני פרשנים על הירושלמי. במשנה נאמר, שהתקינו שבתולה נישאת

מטעה את השואל שידמה לו שכך הוא רואה ושומע (בפירושו למשנה סנהדרין ס"ה) ; ראה גם "לחם משנה" על הרמב"ם הלכות עכו"ם פ"ו, ה"א ; ראה גם ב"אוצר הגאונים" לחגיגה, סי' ד-ו, דיון רחב בנושא.

גם בנושא זה מודגש השוני שבין דיני התורה למשפטי אומות העולם. ביצוע פסקי דין של הוראת שעה היו נדירים מאוד, כי גם פסקי דין מוות מבוססים על עדויות שנחקרו ונדרשו עד שאומתו הדברים היו נדירים. ב"י"ד שהוציא פסק דין כזה אחת לשבע, ויש אומרים לשבעים שנה, נחשב לבי"ד קטלני (ראה מכות ז, א). לא כן נהג העולם "הנאור" שאימץ לו את דת ה"חסד". עד לפני פחות מ-100 שנה הוצאו רבבות (רובן נשים) להורג בצורה אכזרית בשל חשד של כישוף. לא היה צורך בהוכחות. העונש עצמו היה ההוכחה העיקרית שהנענש אשם. היו מוסרים את דינם לשמים בבצוע של סאדיסטים למיניהם. "בחינת המים" או "בחינת האש" היו הוכחות מוחלטות לאשמה. היו מטביעים את הנאשם, אם ירד למצולה אות היה שהוא חייב. חייב היה ללקק שלוש פעמים ברזל מלובן, ואם לשונו נפגמה או העלתה אבעבועות או פצע אחר — נמצא אשם. אכן הוכחות מובהקות !

בכפר דז'ורקוב (מחוז סטניסלבוב שבפולין) לא ירד גשם באביב של שנת 1873. האיכרים עם הכמרים החליטו שמקור הבצורת באשמת המכשפות המצויות בכפר. הם מצאו דרך כיצד להיודע מי מהנשים עוסקות בכישוף. אספו את כל נשי הכפר, קשרו את ידיהן ואת רגליהן כשהן ערומות, ואלו שהתביישו להתפשט הפשיטו את בגדיהן בכוח. הפילו כל אחת מהן פעמים אחדות מעל פיגום לתוך הנהר, ומי שתחזיק מעמד יותר זמן על פני המים, סימן שהיא מכשפה ובכות הכישוף היא מצליחה בכך. ברשותם לא היו שעונים ולא הצליחו לקבוע מי החזיקה מעמד

1. ויקרא י"ט, כו, לא ; כ, ו, כ"ז ; דברים י"ח, י"ב ; ראה גם מלכים ב, כ"א, ו ; כ"ג, כד ; דברי הימים א, י, יג ; דברי הימים ב, ל"ג, ו. ישעיהו הנביא אף מדבר בזלזול כלפיהם : "וכי יאמרו אליכם דרשו אל האבות ואל הידעונים המצפצפים והמהגים..." (ישעיה ח, יט. ראה גם שם י"ט, ג ; יחזקאל י"ג, יז—כג). עונשה סקילה. לפי הסמ"ג (לאוין ל"ו) הוא עובר גם משום "דורש אל המתים", אך לא כל דורש אל המתים עושה מעשה אוב (ראה סנהדרין ס"ה, ב). יש בפעולות אלה גם משום עבודה זרה (החינוך, מצוה רנ"ה ; תשובות ר' אברהם בן הרמב"ם, סי' כ) ודינן כ"אביזריהו" של ע"ז, שיהרג ועל יעבור (מנחת חינוך שם).

2. כבר בין חכמי התלמוד נחלקו הדעות אם מעשה אוב זהה למושג "דורש אל המתים" (תוספתא סנהדרין פ"י ; ספרי דברים י"ח, יא ; ראה גם סנהדרין ס"ה וב"ערוך" ערך "זכורו". ראה להלן הערה 4, שמעשה זה אינו אלא מעשה תרמית). אגב, הביטוי "זכורו" הוא שמו של המדבר מכרסו אצל הבבלים (לפי ש. קרויס), ובסורית משמעו של "ידעוני" — "השבעת מתים". לפי המובנים האלה ניתן להבין טוב יותר את תיאורי חז"ל על פולחנים אלה, מכפי שרבים פירשום.

3. לפי מדרשי חז"ל אירע הדבר ביום, אלא שבשל המצב הקודר ובשל מצבו הנפשי המעורער של שאול נדמה להם כלילה (ראה ילקוט שמעוני, רמז קל"ט : "וכי לילה היה, אלא אותה שעה היתה להם אפלה כלילה" ; "מתוך צרתם דומה להם ללילה", רד"ק, שמואל שם).

4. "דבר הכתוב, אלוהים' כנגד מחשבות עובדימו, כמו, ויקח חנניה הנביא ; והאנשים רדפו אחריהם, וככה דבר שמואל — למה הרגותני, כי הכתוב דיבר כפי מחשבת שאול" (אבן עזרא לשמות כ, ג—ד בקטע המתחיל "לא יהיה לך"). הרמב"ם אומר מפורשות שכל מעשה אוב אינו אלא דמיון כוזב, שבעל האוב

פחות או יותר ובשל כך ניצלו ממוות בטוח. בעת המשפט שהשלטונות ערכו לאיכרים התברר כי הנשים נפצעו קשות וכמה מהן נעשו חרשות (Dr. Rozen⁷ blat: Czarownica powolana, (Warszawa, 1882, s. 8, 64).

דברי הבל אלה „אומתו” לא אחת ע”י „הודאות” הנידונים, שהעדיפו למות בש-ריפה מאשר לסבול עינויים אכזריים ללא גבול. אצטט הודאה אחת של אשה בסביבת טולוז בפני האינקוויזיציה: תמיד היה לה עסק עם השטן ולפני שבע שנים ילדה לו ילד (היא היתה אז בת 60) משונה, שראשו היה כראש זאב וזנב לו כשל נחש. כדי להאכילו נאלצה לגנוב „כישוף” כל ערב ילד מחיק אמו ולהאכיל את בנה. איש לא שאל היכן נמצא הילד המשונה ומי מאכילו כעת. ל„פרט” זה לא היתה כל חשיבות, העיקר שהיא הודתה במעשים איומים אלה והכמורה בהתחסדותה המ-וויפת יכלה להתפאר במעשה קדוש שהיא מבצעת בשריפתה. מהמאה ה-15 ועד המאה ה-18 הומתו באירופה למעלה מ-300.000 מכשפות.

אף את ז’אן ד’ארק שרפו בשל עלילת כישוף. הכמורה הקאתולית נתנה את הגושפנקה שאכן היתה מכשיר בידי השטן והאינקוויזיציה הוציאה את פסק דינה לשריפה. כעבור מספר שנים נתגלו כל התככים של האנגלים לביום המשפט וב-שנת 1456 זיכיה לאחר מותה. עברו כ-500 שנה עד שהחליטה הכמורה הקאתולית שהיא הוצאה להורג לשוא. בשנת 1904 הוכרה ע”י הכנסיה כ„ראויה לכבוד”. בשנת 1908 — כ„מבורכת” ובשנת 1920 הכריז עליה האפיפיור כקדושה. בהבל פיהם שורפים אדם חף מפשע ובהבל פיהם ממנים „קדושים”. קדוש אינו זה שהוא קדוש במהותו, אלא מי שמכריזים עליו. כמובן שלכל דרגה יש גם מחיר ורבים רכשו דרגות קדושה שונות תמורת טבין ותקילין.

6. ראה מאמרו של משה גרנות „עמוקה משאול מה תדע” („בית מקרא”, נ”ט, שלהי תשל”ד), בו עמד על כך שהאשה הכירה מיד את שאול אלא שהעמידה פנים. אך מסקנתו ביחס לעצם הנושא שונה לחלוטין. לדעתו, בשל מצבו המעורער

של שאול, יכלה האשה לגרום שיהיה נדמה לו כי הוא מדבר עם שמואל, אולם למעשה דיבר עמה בלבד, וככל בעלות אוב המסוגלות לשנות את קולן שנדמה שהן מדברות מתוך הבטן או בית השחי, כך נהגה גם האשה הזו (ראה הערה 3 שביום נדמה לו שהיה לילה).

7. ראה אבן עזרא (לבראשית א, ג) בשם רבנו סעדיה גאון; ובספרו „אמונות ודעות”, מ”ב, פרק י”ב: „שהוא ברא דיבור”; מורה נבוכים ח”א, פרק ס”ה, ובאגרותיו (תשובה לר’ חסדאי הלוי, לפסיה, דף כ”ג): „והדיבור שנוקק למשה רבנו ע”ה בודאי הוא קול נברא... ורבים אמרו, שלא היה שם דיבור גוף ולא קול, אלא שנפש משה רבנו ע”ה היתה אחוזה בדעות העליונות השכליות ומבינה ושומעת על דרך דבור האמת, שהיא הגיון הדעות האלהיות, מה שאין אנו יכולים לידע איך הוא...”. הוא אמנם אינו מקבל השקפה זו וסובר שהיה זה קול נברא. עכ”פ, לא אשה זו ולא אחרת מסוגלות „לברוא” קול או כל דבר אחר. ראה גם „הכוזרי”, מאמר א, אות פ”ח; שו”ת הרשב”א (ח”ד, ל”ז). ראה גם „תורה שלמה”, כרך ט”ז, מילואים, אות ב, „קול עשרת הדברות”, שריכוז הרבה חומר בנושא זה.

8. למעונין במקורות על הביקורים במעיין זה נזכרים: Dr. William Wright: 33 עמ’ Palmyra and Zenobia; Martin Hartman: Beitrage zur Kenntnis der syrischen Steppe, Z.D.P.V. 1899, 141; 1900, 71; Rev. George E. Post: Narrative of a Second Journey to palmyre, P.E.F. Qu. St. p. 154. אגב, 13 שנה לאחר ביקורו של ד”ר רייט (19.5.1887) ביקר שם חוקר אחר בשם מרתיין הרסמן וכעבור 3 שנים ביקר שם ג’ורג’ פוסט אשר מדד את חום האויר החם רווי הקיטור הפורץ מהפחת שגודלו כ-10 אינטש ומצא כי החום הגיע ל-140° פרנהייט (= 56° צ).

מענין סיפורו של הרסמן מפי אנשי הסביבה, כי בכל שבת בבוקר פוסקת פריצת הקיטור לחלוטין והמקום נעשה קר. בדיוק בצהרים חוזר ופורץ שוב

ראה שו"ת מהר"מ מלובלין, סי' קט"ז, שנשאל „על מעשה זר ותמוה — באשה שנבעלה לרוח או לשד שקורין טרכ"ט ובא עליה בתחילה כדמות בעלה ובשניה כדמות פריץ". הוא הרגיש שזה „מעשה זר ותמוה", אך לא יכול היה לקבוע שאין זה אלא הזיה או חלום, וטיפל בכך מנקודת ראות הלכתית. הוא התירה לבעלה, כי אשה אינה נאסרת על בעלה אלא ע"י בעילת אדם.

ספר חסידים סי' תתש"א.

הלכות דעות, פרק ו, הלכה א.

ספר החינוך מצוה ט"ז, שם הרחיב את הדיבור על השפעת הסביבה הן לחיוב והן לשלילה.

גם החתם סופר („תורת משה", פרשת שמות, על הפסוק „ויקם מלך חדש") מעיר בעקיפין, על מה שאמרו חז"ל על הפסוק „לכו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו", שפרעה הסכים עם יוסף שעל המצרים למול את עצמם (רש"י לבראשית מ"א, נה על פי תנחומא מקץ ו), כי היו לכך שתי סיבות: א) כריתת הערלה תרסן במקצת את יצר המין ובכך יפרו וירבו פחות, דבר שיש לכך חשיבות רבה בשנת בצורת. ב) „עיקר טעמו של יוסף הצדיק היה שיוורגלו כל העם להימול, וממילא לא תבוטל גם מבני ישראל ברית המילה, כאשר היא נימוס כל המדינה. אך אילו היו רק בני ישראל נימולים, יש לחוש כי ברוב הימים, בגורם בארץ לא להם יבטלו ברית מילה". ואכן נאמר במדרש, כי לאחר מותו של יוסף הפסיקו בני ישראל למול את עצמם, כי „אמרו נהיה כמצרים", אשר בתום שנות הרעב הפסיקו למול את עצמם.

בכך מתורצות קושיותיו של ה"יפה תואר": א) מדוע כפה אותם למול, הרי מילה אינה נכללת בשבע המצוות שבני נח נצטוו? ב) מה תועלת במילה של עובד עבודה זרה? ג) היו ראויים לעונש דוקא, כמו גוי ששבת או למד תורה. כפי הנראה הסביר יוסף לפרעה את הנימוק הראשון, שהפעולה תצמצם את האוכלוסין. אולם, הוא היה מעונין להחדיר את המושג לתודעת הסביבה וע"י כך יקל על בני ישראל למול את עצמם. אין מקום לסענה,

קיטור חם.

13. בעולם קיימים גיזורים כאלה באזורים חלקניים. לפעמים עשרות מעיינות בחבל ארץ אחד. ברבים מהם מופסקת הפעילות בהפסקות קצובות, עד שמצטבר שוב הלחץ הדרוש להפעילם. במעין זה חלה ההפסקה במקרה במשך מספר שעות בימי שבת. אולם אין לכך כל קשר עם שביתת השבת, וזאת מכמה סיבות: א) השבת היא יממה ולא מספר שעות בלבד. ב) השבת מחייבת את היהודים שבעולם ולא את תופעות הטבע. המושג שבת בראשית, אינו מנוחה מתופעות טבע, אלא מבריאית הטבע עצמו, שאין אנו מסוגלים אפילו לדעתו. קיים שוני מוחלט בין שני אלה.

14. אגב, בארצות הברית בחבל פארק ילוסטון מצויים למעלה מ-3000 גיזורים, ביניהם אחד המכונה „הזקן הנאמן" הפולט בהפסקות של 65 דקות בדיוק במשך 4—5 דקות עמוד-מים לגובה של 40—50 מטר.

9. ראה סוף קטע זה והערות 21—22.

10. היהדות רדפה אנשים שניצלו את תמימותם של אחרים והציגו את עצמם כ„מכשפים", אך היא היתה תמיד משותרת מפחד שוא זה, שהפיל את אימתו על כל עמי העולם במשך כל הדורות, עד לפני כמה עשרות שנים. חוקר נודע ב„תולדות משפטי מכשפים" סולדאן-הופא כותב: „פחד הבל זה, אימת מוות זו של שלטון הרוחות האיומים, ואף המכשף, שהפיל פחדו בכל אתר ואתר, היה בכל הזמנים נחלתם וגורלם של העמים עובדי האלילים. תחת מארה זו של הדמוניות רבץ כל העולם העתיק, ואף בעלי השקפת העולם הסטואית והאפיקורסית, וכל שכן בעלי השקפת העולם הפילוסופית, לא יכלו להשתחרר הימנה. רק עם אחד בעולם העתיק חפשי מזה — העברים" (Saldan-Heppe: Geschichte der Hexenprozesse, Muenchen, I, 481—563).

11. ראה „מבוא ליציאת מצרים ומתן תורה" על „הזנות בישראל ובעמים", שם הרחבתי את הדיבור על כך והזכרתי את מעלליהם של ראשי הכנסיה הנוצרית בתחום זה.

12. צימלס ואחרים אספו הרבה חומר בנושא זה: Zimmels H.J.: Magicians,

05/09/2018

דברים כדרכונות, שאין מה להוסיף עליהם (ראה גם "מורה נבוכים" ח"ג, פל"ז, ופירושו למשנה, ע"ז פ"ד, שם הוא חוזר ומדגיש את השקר והתרמית שבכשוף; הרמב"ן חלק עליו בזה בפירושו לתורה, דברים י"ח, ט; ראה תשובות הרשב"א, ח"א, סי' תי"ג, המנסה ליישב את דברי הרמב"ם עם האגדות המסופרות בתלמוד). ר' יוסף קארו אימץ את דעתו של הרמב"ם ובדונו באיסור כישוף (שו"ע יו"ד קע"ט) הוא מוסיף, "שאין הדבר מועיל" (ראה ביאור הגר"א שם שחולק עליו בזה).

20. תנחומא, חוקת, כ"ו; פסיקתא דרב כהנא פס' זוטא; פסיקתא רבתי, פ' י"ד, ס"ה; במדבר רבה, י"ט, ח.

21. ראה לעיל, הערה 1.

22. "ת"ר: חובר חבר — אחד חבר גדול ואחר חבר קטן, ואפילו נחשים ועקרבים" (סנהדרין ס"ה, א). והכונה — "ואפילו חובר נחשים ועקרבים — חייב" (כריתות ג, סוף עמ' ב). כלומר, אפילו הוא מנסה לכשף נחשים ועקרבים שיש בהם משום סכנה, והיתה לכאורה סברה להתיר זאת משום פקוח נפש, אמרו חז"ל שזה אסור (ראה "תורה תמימה", דברים י"ח, יא, אות ס, שהרגיש בכך). כנראה שזה נאסר משתי סיבות: א) אין בזה כל תועלת, כי זו רמיה בלבד; ב) כאמור, יש בכך משום ע"ז (ראה הערה 1), ואין להיעזר בכך אפילו במקום פקוח נפש. הסבר מעניין נותן הרמב"ן על המסופר שאחר הניצחון על הפלישתים, ויקחו צאן ובקר ובני בקר וישחטו ארצה, ויאכל העם על הדם" (שמואל א, י"ד, לב). לכאורה לא מובנת ההדגשה "וישחטו ארצה" היש איסור בכך? לא מובן גם כן מדוע עברו על איסור אכילת דם? שאל כינה את מעשיהם בלשון "בגדתם", וכי הם חטאו "לאכול על הדם". האיסור הוא לאכול הדם ולא על הדם. חז"ל הסבירו שמדובר באכילה לפני צאת נפשה של הבהמה, או באכילת שלמים לפני שנזרק דמם. לעומת זאת אומר הרמב"ן, שלפי פשוטו הכונה בפסוק בתורה: "לא תאכלו על הדם לא תנחשו ולא תעוננו" (ויקרא י"ט, כו): "ועל דרך הפשט הוא מין ממיני הכישוף או הקסמים, כי הוא דבר למד מענינו, והיו שופכים

הדם ומאספים אותו בגומה והשדים מתקבצים שם לפי דעתם (הוא עצמו לא האמין בזה, לכן הוא מדגיש "לפי דעתם") ואוכלים על שולחנם להגיד להם העתידות. וכאשר היו ישראל עם שואל במחנה ההוא... והעם היו שואלים בשדים או בכשפים לדעת דרכם ומעשיהם ואוכלים על הדם לעשות המעשה ההוא... רק כך נוכל להבין מדוע נאמר כאן ובפרשת שאל "על הדם" בעוד שביתר המקומות נאמר בפשטות "וכל דם לא תאכלו" (ויקרא ז, כו; ראה גם דברים י"ב, כג). כי כאן לא מדובר באיסור אכילת דם, אלא בפולחן כישופי הקשור עם דם. כמדומני שרעיון אוילי זה מקורו בסיפור אודיסיאה, שהפך למעין תנ"ך במזרח הקדמון. הומירוס העלה סיפור דמיוני על אודיסיוס שנסע צפונה עד החוף הקימרי. שם, בפתח התהום היורדת שאולה, הוא מקריב זבחי מתים. המתים מתאספים שם לשחות את הדם, וכל אחד שב לתחיה, מכיר את האיש השואל ועונה לשאלותיו ("אודיסיאה", י"א). מסיפור ספרותי זה התפתחה "תעשייה" שלמה של צורות שונות בנצול "מתים" ע"י רמאים.

23. ר' יעקב חגיז (1620—1684), ראש חכמי א"י בדורו (תלמידיו היו גדולי הדור לאחריו ר' משה ן' חביב, ר' חזקיה די-סילוה, בעל "פרי חדש", ר' משה חאגיז בנו, ועוד), שחי בתקופה שכל העולם האמין עדיין ברוחות, שדים, כישוף ומאגיות שונות, יצא חוצץ נגד תמונות הבל אלה. בספרו "עץ החיים" הוא אומר בין היתר: "עתה קרוב לאחרית הימים שהתפשט האור האלוהי על כל בשר, וראה כל בשר כי אין עוד מלבדו (כחונתו) שהשתחררו מהאלילות, אמנם היא עדיין נשארה בצורה מוסווית יותר, לכן האור הזה כבר הבקיע, ומאיר ובא, והטומאה כליל תחלוף, וכבר גער ה' בשטן ונתבטלו כוחות הטומאה אלו, וכל בעלי אומניות כאלו ייבש ידם, הכל סר יחדיו גאלחו, ואין גם אחד אשר כוח בידו לקסום ולכשף, והאמונה באלה כעת תקונן רק במוחי השוטים והתינוקות" (ראה הערות לתורה תמימה שם, אות ס"ד). מה שראה ר' יעקב במאה ה-17 אין מבינים עדיין בני המאה ה-20.

1898—1900, p. 154; (London), R E F, 1900, p.p. 332—334.; Ch. Clermont Ganneau: L' Recueil d'archeologie orientale, Paris, Leroux, 156—8.

ראה, "ישראל — קדמוניות העם והארץ", לפרופ' אדולף לידס, בתירגום עברי, עמ' 97—98 והערות בעמ' 365, 421. אמנם המלומד הזה ראה את הכל בעיניים אליליות. הוא לא הבין, או לא רצה להבין, את השוני שבין אמונת ישראל המשותפת מהאלילות לבין הדתות האליליות; אך אין זה מונע אותנו להיעזר בעובדות שהוא הזכיר. האמונה שאפשר "לקשור" רחם אשה שלא תלד, או חתן שלא יצליח לבעול, היתה נפוצה מאוד. רב האי גאון נשאל על כך ופסק חד-משמעית שהאשה זכאית לגט ולפיצוי אם הוא אימפוטנט (תורתן של ראשונים, כ"ב, עמ' 47).

מנשה בן ישראל מתריע על העוזן הפלילי בדורו של "קשירת חתנים", והוא מוסיף כי "בכל קצות הארץ יודעים המכשפים לעשות כדבר הרע הזה, כאשר מעיד מרתין דיל ריאו ונודע לכל" (נשמת חיים, מ"ג, פי"ח). אכן עדות נאמנה! ר' חיים ויטאל מספר על עצמו כי במשך 9 חדשים ניטל ממנו כוח גברותו מיום חתונתו ותלה זאת בכישוף (ספר החזיונות, ח"ב, סי' ה). בקוראן (פרשה 113) מסופר, כי יהודי "קשר" את מוחמד וגרם לו להזניח את נשיו. בחוק הכנסייתי נקבע, שמי ש"קושר" גבר או מונע מאשה ללדת ע"י קשר "ייחשב כהורג נפש". מאות סיפורים מוזרים ומשונים מוזכרים בנושא זה, אך המעניין שעוד בשנת 1963 נערך דיון בבית משפט השלום בים (ת.פ. 257/63) על טענת בעל (ממוצא מרוקני) שאשתו הפכה אותו למחוסר כוח-גברא כלפי כל נשים בעולם מלבד ה... רבים האמינו בכדיות אלה ועדיין ממשיכים להאמין בהן. עלינו לעקור אמונות שוא אלה ולא לעודדן.

29. ר' יעקב עטלינגער (1808—1871), רבה הגדול של אלטונה (על תלמידיו נמנים ר' שמשון רפאל הירש, ר' עזריאל היל-דסהיימר ועוד), נשאל בשנת 1852 אם מותר להתרפא בהיפנוזה. הוא התעניין אצל מדענים על טיבה ומהותה של ההיפ-

24. מנשה בן ישראל (1604—1657), שבעצמו האמין בהרבה אמונות טפלות, מספר בספרו "נשמת חיים", כי ראה בספר "דתי ומנהגי הסינים" תיאור קסם זה, אך יש שם הוספה, ששואלים מה שד ומתפללים אליו, ואחר כך מפילים הגורלות עם שני עצים. התהליך שונה במקצת מתיאורו של הסמ"ג, אך חבל להעתיק (מאמר ג, פרק י"ט). ר' אברהם אבן עזרא ראה במושג זה זהות עם המושג "הוברי שמים". המאירי בפירושו לסנהדרין שם, סבור כי האיסור של "קוסם קסמים" חל על מגידי נסתרות בכל דרך שהיא, "מביטים בצפורן, ובחרב, וזכוכית, ומראה, וכיוצא באלו".

הרמב"ם כולל באיסור זה "העושה מעשה משאר המעשיות... יש מן הקוסמים שמשתמשים בחול או באבנים, ויש מי שגוהר לארץ וינוע וצועק, ויש מי שמסתכל במראה של ברזל או בעששית ומדמים ואומרים (עתידות) ויש מי שנושא מקל בידו... (הלכ' עכו"ם פי"א, ה"ו). רבי עקיבא בסנהדרין ס"ה, ב; רש"י לויקרא י"ט, כו. בשם ר' שמעון מובא בגמרא שם: "זה המעביר שבעה מיני זכור על העין" (שכבת זרע מז' בריות ומעביר על עיניו ועושה כשפים" — רש"י שם). כגראה כנגד קובעי "עונות טובות" אמר שלמה המלך: "שומר רוח לא יזרע וראה בעבים לא יקצור" (קהלת י"א, ד).

26. סנהדרין ורש"י שם. הרמב"ם פוסק כאן שהוא חייב מלקות למרות שלא עשה מעשה (שם, הלכה ט').

27. בספרי "זרמים וכתות ביהדות" ציטטתי את הסיפור שפלחיוס מביא בשם הקטיוס איש אבדירה (בימי אלכסנדר הגדול ותלמי ה-1), על משולם היהודי, שהיה חייל שכיר בחיל יווני, שירה בציפור, שחבריו ניסו לנחש ע"פ דרך מעופה. על תגובתם החריפה הוא השיב: "הן הציפור הזאת לא ידעה כי עליה להציל את נפשה, ואיך תעוז לנו עצה נכונה בדבר מסענו? הן אילו יכלה לדעת עתידות לא באה אל המקום הזה ביראתה את משולם היהודי, פן יורה בה חץ וימיתנה!" ("נגד אפיון", עמ' ל"ב; "זרמים" עמ' 33—34).

28. Blis et Macalister, Excavations in Palestine during the years

נווה, וקבע שהעובדה שאין הסבר לתהליך טבעי זה, אין בה הוכחה שמדובר בתופעה אל-טבעית ובשל כך לסווגה במסגרות של כישוף. הוא התיר להיעזר בה (שו"ת "בני ציון", סי' ס"ז).

המלבי"ם (1809–1879) – שהיה בן דורו של ר' יעקב, ראה בהפינוזה "כושר חילוני" לראות עתידות (בפירושו לדברים י"ב, ג). אמנם בהפינוזה אי אפשר לפענח עתידות, אפשר רק לשחזר עבר שנשכח, או לשעבד את המהופנט במובן מסויים. ייתכן שבכך אפשר להבין את תיאורו של פלוניוס המספר על אחד בשם אליעזר שריפא חולה נפש בנוכחותו של אספסינוס, בנו, קצינו וחיילים רבים. "הוא הגיש לאפו של דבוק-הרוח טבעת, שמתחת לחותמה היה חבוי אחד השרשים שהעיד עליהם שלמה (הוא ביקש להוכיח להם את חכמתו הרבה של שלמה המלך – א.ק.). וכשהריח החולה בה, הוציא אליעזר את הרוח דרך הנחיריים. מיד נפל האיש תחתיו...". אחר כך אף כוס זזה ממקומה לפי דרישה (מלחמות היהודים, ספר שמיני, פ"ה, תרגום א. שליט, עמ' 271). מתקבל על הדעת, שהוא נעזר בסמים קשים ובהפינוזה כאחד. אגב, הרדב"ז ראה בשימוש בסם הגורם להזיות עניין של איסור "מעונן".

תלמידו של ר' יעקב – רשר"ה – לא ידע כנראה על תשובת רבו, או שלא קיבלה, כי הוא מסביר את התופעה של "חובר חבר" כהיפנוזה של חיות (ראה גם ההערה הבאה).

מן הראוי להעיר, שלמרות האיסור החמור בכל הפעולות האלה, שאין בהן ממש אלא אחיות עיניים בלבד, אין להעביר את האיסור אף לאמנות של להטוטים שיש בהם משום אחיות עיניים (ר' אברהם דנציגר אכן רצה לאסור זאת, ראה "חכמת אדם", כלל פ"ט, ו), כי "כשהכל יודעים שאין עושים בחכמת הנסתר", אלא בלה-טוטים – אין בו כלל איסור ("יד הלוי", על ספר המצוות, ל"ט ט"ו).

30. בשנת 1284 הותקפה העיר המלין שבגרמניה המערבית במגפת עכברים קשה ביותר. ראש העיר שכר "קוסם", אשר בצלילי חלילו משך אחריו את כל עכברי העיר והוליכם אל הנהר והטביעם. לפי

אוצר החכמה

סיפור אגדה זה היה למעשה המשך נורא. כאשר הקוסם חזר לדרוש את התשלום, סירבו אנשי העיר לשלם את שכרו. הקוסם החל לחלל בחלילו וכל ילדי העיר נמשכו אחריו אל מחוץ לעיר ומאז נעלמו עקבור תיהם. רבות נכתב ונחקר על כך, קשה לדעת היום עד כמה הסיפור מדויק; אך ייתכן מאוד שהוא הצליח תחילה להפנט את העכברים ולאחר מכן את הילדים ובכך התנקם באנשי העיר.

ד"ר אכסל מונטה פירסם ספר "מגילת סן מיקלה" (1929) בו הוא מתאר כיצד הוא ניתח חיות, קטנות כגדולות, בעזרת היפנוזה, אך הוא מציין שאינו יודע להסביר את התופעה המופלאה הזו.

31. במאמרי ב"שמעתין" על "התרפים" הסברתי את סיבת לקיחתם ומדוע לא השמידה אותם רחל. לפי החוקים שהיו קיימים אז כפי שנתגלו במאה האחרונה, אם נמצאו אלילי הבית אצל בעל הבת, היא הפכה ליורשת במקום הבן או כמו הבן. רחל טענה שכל עושרו של אביה בא מיעקב ולכן ביקשה להציל מה שניתן.

32. ר' שמואל בן חופני כבר טען שגם הסיפור של שמואל לא היה במציאות. רב האי גאון ואחרים, הטוענים שהסיפור בספר שמואל היה במציאות, אף הם מודים שאין כל ערך או מציאות באוב וידעוני, אלא שאז קרה נס ושמואל הופיע (ראה ב"אוצר הגאונים" להגיגה ג–ד המקורות לכך; ראה גם לעיל הסבר פרשה זו).

33. ר' שלמה קלוגר: "טוב טעם ודעת", מהדורה שלישית, ח"ב, יו"ד סי' מ"ח.

34. סנהדרין ס"ז, ב. קשה לדעת אם רב קבל את דעתו של ר' חייא בנושא זה. פרופ' א.א. אורבך מצביע על המסופר על רב שנכנס לבית הקברות "עבד מאי דעבד", וכך נוכח לדעת ש-99% מתים מעין רעה (בבא מציעא ק"ז, ב) כאילו נהג להיעזר בלחשים (שכן פירש"י שם: יודע היה ללחוש על הקברות ולהבין על כל קבר וקבר באיזו מיתה מת) אולם אין הכרח לומר כך: א) ייתכן שהמעשה בבית הקברות אירע בטרם שוחח עם דודו על כך. ב) לא כל המפרשים קיבלו את הסברו של רש"י, שהוא כביכול לחש על הקברים. רב האי גאון לא גרס שם "עבד מה דעבד" (ראה "אור זרוע" לב"מ,

אוצר החכמה

פלוני טעה או שבעל האימרה בעצמו הכריז „טעות הם בידי” (עירובין ט”ו, ב ; יבמות קכ”א, א ; ועוד ועוד). האם על הלל הזקן לא אמרו ש”שכח הלכה” (פסחים ס”ו, א) ? רב נחמן הכריז בהודמנות „דברים שאמרתי לפניכם טעות הן בידי” (עירובין שם). האפשר לומר על טעויות אלה שהם „דברי אלוקים חיים” ? (במאמרי „הלכה, אמת וביקורת”, פורסם ב”אפיקי נחלים” ב, תשכ”ט הרחבתי על כך את הדיבור וציטטתי דברי גדולי ישראל בנושא זה, ראה שם וצרף לענייננו כאן) ; ב”שאלת יעב”ץ”, ח”א, סי’ כ”ד, ישנה תשובה מעניינת באותו נושא (לא הזכרתי במאמר הנ”ל) ; הוא מצביע שם על גדולי ישראל רבים שנעלמו מהם פסוק מפורש וגמרא ערוכה בנוגע ל”נחל איתן”. ראה שו”ת „שבות יעקב”, ח”ב תשובה ארוכה על השכחה השכיחה.

את המושג „אלו ואלו דברים אלוקים חיים” יש להבין כפי שרש”י (כתובות נ”ז, א) והריטב”א (עירובין י”ג) הסבירו, שבכל אחת מהדעות ההלכתיות יש אמת חלקית, ועל אותו חלק נאמר שהוא דברי אלוקים חיים ולא על החלק הלא-נכון (ראה „מבוא לתורה שבכתב ושבע”פ”, עמ’ 142—143).

לא רק חז”ל הסתמכו על הרעיון שבפסוק זה בקביעת הלכות, אלא גם הפוסקים קבעו הלכות שלא פורשו בספרי חז”ל לפי אותו קריטריון של „דרכיה דרכי נועם” (ראה „אנציקלופדיה תלמודית”, כרך ו’, ערך „דרכי נועם”, עשרות מקומות אצל פרשנים ואצל פוסקים, שהרעיון הזה קבע את ההכרעה ; ראה גם מאמרו של פרופ’ יהודה לוי, „המעין”, תשרי תשמ”א, כ”א, גליון א, עמ’ 33—38 : „דרכיה דרכי נועם — מקור להלכה”).

בפרק „התורה וכתבה” ובהערות 49—50 הרחבתי על כך את הדבור וציטטתי את המקורות.

„אילו היה מעלים על הלב הסתלקות השגחתו והנהגתו לרע — היה נפסד כולו” (ריה”ל : הכוזרי, מ”ג, פי”א). „אבל העולמות כולם כל עיקר התהוות מציאתם כל רגע היא מאתו יתברך שמו, ואילו היה מסלק רצונו יתברך מלהוות אותם כל רגע — היו לאין ואפס ממש” (ר’

עמ’ שמ”ז ; שיטה מקובצת שם). ר’ נתן מרומי בעל „הערוך” מפרש שם (גם לפי הגירסה „עבד מאי דעבד”) שמדובר בחלום שחלם ש-99% מתים מעין רעה (ראה ערך „עבד”), ולא מדובר בלחשים. בעלי התוספות שואלים שם שאלה מעניינת, אם כדברי רב, היו צריכים בני יוסף (שלפי אותן האגדות אין שולטת בהם עין הרע) לחיות שנים רבות יותר מבני שבטים אחרים ומספרם היחסי היה צריך להיות גדול בהרבה. הם השיבו, שהרבה דרכים להקב”ה להמית בני אדם. ברם, אם כך, מהו הפירוש ש-99% מתים רק מעין הרע ? (בפרק „מנין בני ישראל ומחצית השקל”, בספר „השבטים והאבות”, ובמאמרי „על האגדה”, הסברתי באריכות את האמונה ב”עין רעה”). ברור גם כן שאלה הטוענים ש-99% מתים מהצטננויות ורק אחוז אחד בידי שמים, אינם מקבלים את הטענה בדבר מיתה בשל עין רעה (”תשעים ותשעה מתים בצינה, ואחד בידי שמים” (ירושלמי שבת פי”ד, ה”ג ; ויקרא רבה טז, ח) ; „תשעים ותשעה מתים בפשיעה ואחד בידי שמים” (שם) היינו הך אלא בניסוח אחר. אך שם גם נאמר : „תשעים ותשעה מתים בשרב, ואחד בידי שמים” (שם). או ממרה (שם). הירושלמי מסביר את הסיבה לחלוקי דעות אלה, כי כל אחד תיאר את המציאות שבמקום מגוריו. בסורא האמינו בהרבה אמונות טפלות וגם בכוחה של עין רעה (ראה הערה 40), לכן אמר רב מה שאמר).

הרעיון „אלו ואלו דברי אלוקים חיים” מוזכר : עירובין י”ג, ב ; גיטין, ו, ב ; ירושלמי ברכות פ”א, ה”ד ; שם קידושין פ”א, ה”א. אולם רבים טועים בהבנתו. אין הכוונה, שכל אימרה שיצאה מפי גדול בתורה, היא „דברי אלוקים חיים”. אין אבסורד גדול מזה. חז”ל לא היססו לומר אפילו על משה רבנו, המוגדר כ”אדון הנביאים” והתורה מעידה עליו, שה’ דיבר עמו „פה אל פה ומראה ולא בחידות”, כי טעה (ספרי, מטות ; זבחים ק”א, א) ; כי לאדם אין מגוס מלטעות לפעמים. יתירה מזו כתב בעל תוספות רי”ד : „וכפי מעלת החכם תעלה על ידו שגיאה גדולה” („המכריע” עמ’ 100). בספרי חז”ל אפשר למצוא עשרות פעמים, כי

„תקופת הגאונים וספרותה“ להרב פרופ' שמחה אסף, עמ' רס"ב).

41. ראה לעיל הערה 28 על האמונה בדבר אפשרות לכשף את החתן שלא יצליח להזדווג עם כלתו. ר' אליעזר אזקרי חי בתקופת ר' חיים ויטאל (ראה בהשמטה שם).

42. הריב"ש ניסה להבדיל בין מעשה שדים למעשה כשפים. האחרונים „משנין הדבר להיפך מה שהוא“ ואילו „מעשה שדים הוא שעל ידי הקטרות או השבעות שעושין לשד, הוא מזיק למי שמשיעין אותו עליו וכן מראה לאנשים הדבר בהיפך מה שהוא, מבלי שישתנה הדבר בעצמותו“, אך הוא מסיק שאלו ואלו בכלל כשפים ושניהם אסורים (שו"ת הריב"ש סי' צ"ב). הוא לא היחיד שעשה הבחנות בין סוגי כישוף שונים, השאלה היא אם מישוהו באמת התמצא בכך? ר' אליעזר ממ"ץ, מבעלי התוספות, שקדם לריב"ש במאות שנים, מספר כי חקר את הנושא ושאל את רבותיו להסביר לו את הכישוף, אך איש לא ידע להשיבו: „...ושאלתי את מלמדי מהו כישוף, ולא שמעתי מהם דבר מיושר על זה“ (ספר יראים, סי' רל"ט).

43. הרדב"ז (ר' דוד בן זמרא) טוען שאילו לא היה ממש בכישוף לא היתה התורה מחייבת מלקות בגלל „קלות ומהירות הידיים גרידא“ (שו"ת הרדב"ז, חלק ה', ללשונות הרמב"ם, סי' אלף תרצ"ה (תקפ"ה). הרדב"ז חי בשנים 1480–1574, אך טענה זו הושמעה כ-400 שנה לפניו וכבר אז ניתנה תשובה לטענה זו. ר' אברהם אבן עזרא (1090–1164), שבעצמו האמין באסטרולוגיה, הודה שהכישוף הוא שקר מוחלט והוא מכנה „ריקי מוח“ את הטוענים, שאילו לא היה ממש בכישוף לא היתה התורה טורחת לאסרו בחומרה כזו. הוא מצביע על כך שהתורה אסרה את האלילות והפסילים בתכלית האיסור ובחומרה שאין כמוה, ודאי שהתורה לא יחסה כל ממשות לאלילות (בפירושו לויקרא י"ט, לא; ראה לעיל סוף הערה 29).

אחדים מחכמי ישראל שהאמינו בכוח הכישוף נכשלו ע"י „עדי אמת“ שהעידו בפניהם. הרשב"א העיר שצריך

חיים מוולוז'ין: „נפש החיים“, ש"ג, פ"ב; אותו רעיון מופיע גם אצל ר"י יעב"ץ: „מאמר האחדות“, פ"א; ר' משה קורדיבירו: „תומר דבורה“, פ"א; ראה „מושגים במחשבת ישראל“, עמ' 240; הפרקים „הנשמה“ [טרם הופיעו בדפוס] הערות 1, 7; „אמונה בה“ הערה 5).

39. שו"ר: „ערך מלין“, ערך „ארץ ישראל“.

40. רב האי גאון העיר בהודמנות, שהרבה אמונות טפלות בשדים ורוחות אימצו היהודים מהבבלים. בני קירואן האמינו ^{לפי החסידים} כי רב נטרונאי גאון (סורא, בשנות תרי"ג–תרי"ז) הגיע אליהם בקפיצת הדרך מבבל וריבץ תורה במקום וחזר „וכי לא הלך בשיירא ולא נראה בדרך“. הם שאלו את רב האי גאון אם הסיפור אמיתי, והוא השיב להם: „כי כל אלה וכיוצא בהם דברים בטלים... והמסורת שזכרתם... בעבור רב נט-רונאי ז"ל — שמא אדם רמאי נזדמן להם ואמר אני נטרונאי. ואילו היה מר רב נטרונאי נודע בכמו אלה לא נכחד ממנו, כי לא שמענו עליו מדרכים אלו כלום, אבל רב משה הכהן ז"ל היו ^{לפי החסידים} טוענים עליו כי היה רגיל בקמיעין

ובלחישות וכיוצא בהם. וחקרו קדמונינו בזה הרבה ונגלה כזבנות כמה טעותות, אלא דברים שאפשר לכמוהן להיות, ובישיבת סורא היו דברים אלו רובם, כי הם קרובים למדינות בבל ובית גבוכדנצר, ואנו בפומבדיתא רחוקים משם... וכללו של דבר פתי יאמין לכל דבר“ (תשובת רב האי לרב יוסף בר ברכיה ובני קירואן, נדפסה ב„טעם זקנים“ לר"א אשכנזי). הוא ליגלג על אמונות אלה. על הנאמר בגמרא: „אמר רבא: התוקע לשיר יצא“ ידי חובת תקיעות (ראש השנה כ"ח), היו שגרסו „התוקע לשד“ (ראה רש"י שם) על כך העיר רב האי גאון: „כך אנו גורסים: לשיר (הוא לא הסתפק בכך, אלא הוסיף והדגיש שלא יטעו): פירוש, שיר של קרבן, או שיר של זמר... ושמענו כי היה בישיבת מחסיא מי שגרס התוקע לשד... אלא שאין אנו יודעים איך יתקע לשדים ומפני מה יתקע להם“ (הלכות הרי"ץ גיאות, עמ' ל"ו; ראה

חֲקִירָה גְדוּלָה, בְּעֵינָיו, בִּישׁוּב דַּעַתוֹ, בְּמַעֲשָׁיו וּבִהְנֵהגָתוֹ, מִן אִזּוֹ וְעַד עַתָּה (בְּקֶשֶׁר לְהוֹפֵעַת „נְבִיא“)... וְכֵן עָשׂוּ רַבֵּנִי צִרְפָּת וְאִשְׁכֵּנוּ לְאוֹתוֹ מִבּוֹלוֹנִיא, וּמִתּוֹךְ חֲקִירָתָם נִוְדַע לָהֶם מִה שֶׁנִּוְדַע בְּאַמֶּת (רָאָה בְּהֵעֶרָה 40 עַל חֲקִירַת רַב הָאִי גָאוֹן)... וְנוֹחַ לָהֶם לִסְבוֹל עוֹל גְּלוּת וּמָה שִׁיגִיעַם, מִהֶאֱמִין בְּדָבָר עַד שִׁיחְקְרוּ חֲקִירָה רַבָּה, חֲקִירָה אַחֵר חֲקִירָה, לְהַסִּיר כָּל סִיג מִהַדְּבָרִים הַנֶּאֱמָרִים לָהֶם, וְאִפִּילוֹ בְּמָה שִׁירָאָה לָהֶם שֶׁהוּא אוֹת וּמוֹפֵת... (שׁו”ת הַרְשֵׁב”א, ח”א, ס”י תי”ג; רָאָה גַם שׁו”ת הַרְשֵׁב”א הַמִּיּוֹחֶסֶת לְהַרְמַב”ן, ט”י רפ”ג, תְּשׁוּבָה לְרַמְבַּ”ן בְּעִנְיַן הַמִּנְחָשִׁים וְהַמְכַשְׁפִּים). בְּרֵם, קֶשֶׁה הִיָּה לַעֲמוֹד נֶגֶד עֲדוּיוֹת „מַהִימָנוֹת” שֶׁל „עַדִּי אֲמַת” שֶׁמִּתּוֹךְ תְּמִימוֹת הָעִידוֹ מִה שֶׁהָעִידוֹ. אֲבִיא כֹאֵן מִה שֶׁר’ יַעֲקֹב חֲאָגִיז (רָאָה לְעִיל, הֵעֶרָה 23) מִסְפָּר בִּסְפָרוֹ „קֶרְבֵּן מִנְחָה” (ס”י ז’), מִפִּי „מַגִּידִי אֲמַת”, שֶׁהַיּוֹם אִישׁ לֹא יִהְיֶה לּוֹמֵר שֶׁהֵם לֹא סִיפְרוּ אֲמַת. אוֹלֵי מְרֹב תְּמִימוֹתֵם הָאֲמִינִי בְּמָה שֶׁשָּׁמְעוּ וְהֵם סִפְרוּ לְאַחֲרֵים כֹּאִילוֹ מְדוּבָר בְּעוֹבְדוֹת. הוּא מְזַכֵּר תַּחֲלִילָה אֶת דְּבָרֵי הַרְמַב”ם הָאוֹמֵר, שֶׁהַבְּרָדֶלֶס הוּא מִיֵּן חִיָּה הַמְצוּיָה בִּיעֲרוֹת שְׁבָאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. אוֹלֵם הוּא לֹא הִסְתַּפֵּק בַּכֵּךְ וּמוֹסִיף: „וּסִיפְרוּ הָרַבָּה מִחוֹטְבֵי עֲצִים שְׂדוּמָה קֶצֶת לְחִמּוֹר וְיֵשׁ לוֹ זֶנֶב גְּדוֹל וְקוֹלוֹ נָעִים וְהוֹלֵךְ וּבֹא בְּפָנֵי אָדָם וּמִכְשָׁכֶשׁ בִּזְנוּבוֹ וּמִצַּפְצָף בְּפִיו עַד שֶׁנִּרְאָה כִּמִּין זֶמֶר נָעִים וּמְרוֹצָתוֹ קֹלָה כְּצִי וְאִשֶּׁר נִפְתָּה וְהוֹלֵךְ אַחֵר קוֹלוֹ, גּוֹנֵב אֶת דַּעַתוֹ וְהוּא מִרְקָד בְּפָנָיו וּמִשְׁתַּגֵּעַ כְּמוֹ הַקּוֹף, עַד שֶׁמּוֹלִיכּוֹ לְחוֹר וּכְשׁוֹר אֶל טֶבַח יְבוּא, וְאִין תִּקְנָה אֵלֶּא לְהִרְאוֹת לוֹ חֶרֶב שְׁלוּפָה וּלְגַעּוֹר בּוֹ בְּעֲצִים וּבִאֲבָנִים (אוֹלֵי כּוֹזְנֹתוֹ לְהַשְׁלִיךְ) וּבוֹרַח מִן הָאֵשׁ. וְאִם אִירַע שֶׁהֵלֵךְ אַחֲרָיו פֶּתְאוּם הִפְתִּי שֶׁלֹּא יָדַע (לְהִיזְהָר), יִשְׁלִיכּוּ לְאַחַד הַפְּחָתִים וְשֵׁם יֵאָכְלֵנוּ וְעֲצָמוֹתָיו יִגְרֹם, מִמֶּשׁ דְּמִיּוֹן הַיֵּצֵר הָרַע. וְשֵׁאֲלָתִי אִם יֵשׁ דֶּרֶךְ לְתַפּוֹס אוֹתוֹ וְאִמְרוּ שֶׁהוּא פָּחוֹדֵן הָרַבָּה וְהוֹלְכִים הַצִּיִּידִים אַחֲרָיו מִרְחוֹק כְּשִׁרְאוּאִים שֶׁנִּכְנָס לְחוֹר, מֵהֶם עוֹלִים לְרֹאשׁ הַמַּעֲרָה וּמֵהֶם דֶּרֶךְ הַחוֹר, וְצוֹעֲקִים אֵלֶּה כְּנֶגֶד אֵלֶּה בְּדַבְרֵים שֶׁנִּרְאִים שֶׁהֵם כְּעִין לַחֹשׁ, וְצִדִּין אוֹתוֹ בְּשִׁלְשֵׁלַת שֶׁל בְּרוֹל וּמִתַּג וְרִסֵּן עֲדִיו לְבָלוֹם, וּמוֹשְׁכִים אוֹתוֹ

05/09/2018

כְּחִמּוֹר. כֵּךְ שֶׁמַּעֲתִי מִפִּי רַבִּים מַגִּידִי אֲמַת, זֶה שֶׁלֹּא בְּפָנֵי זֶה (הוּא אִימַת אֶת הַסִּיפּוֹר מִפִּי כָּל אֶחָד מִהַמְסַפְרִים בְּנִפְרָד, שֶׁלֹּא יוֹשְׁפְעוּ אֶחָד מֵהַשְּׁנִי). וְנִרְאָה שֶׁאִין זֶה הַבְּרָדֶלֶס הַנּוֹזֵכַר בְּפִסְחִים גְּבִי כָּל מְקוֹם שֶׁחוֹלְדָה וּבְרָדֶלֶס מְצוּיִן שֵׁם אִין צִרִיךְ בְּדִיקָה, דֹּאִין זֶה אוֹתוֹ (מִין) אֵלֶּא מִין שְׂרָץ (ר’ אֶלִי הוֹהֵכָה), בְּעַל „שֶׁבֶט מוֹסֵר”, מְצַטֵּט אֶת הַסִּיפּוֹר כְּלִשׁוֹנוֹ בִּסְפָרוֹ „מְדַרְשׁ תְּלִפּוּת” ח”ב, אוֹת ב, עֲנָף בְּרָדֶלֶס, עַמ’ ק”א, טוֹר א). אֲגַב, גַּם הַחוֹלְדָה הַמוֹזְכֵּר בְּפִסְחִים, אִין כָּל בִּטְחוֹן שֶׁהַכּוֹנֵה לְשְׂרָץ (=עֶכְבָּר): „מַגְדִּילִין כְּלָבִים כּוֹפְרִין, וְחַתּוּלִים, וְקוֹפִין, וְחוֹלְדוֹת סְנָאִים, מִפְּנֵי שֶׁעֲשׂוּיִם לְנַקֵּר אֶת הַבֵּית” (בְּבֹא קִמָּא פ, א). גַּם בְּפִסְחִים מְדוּבָר בִּיצוּרִים הַמִּנְקֵי רִים אֶת הַבֵּית. לֹא שֶׁמַּעֲנוּ עַל גִּידוֹל עֶכְבָּרִים לְמַטְרָה זֹו. אוֹלֵי בְּאַמֶּת הַכּוֹנֵה לְסְנָאִים. עַכ”פּ בְּ„בְּרָדֶלֶס” הַכּוֹנֵה לְחִיָּה הַמוֹכֵרֶת לָנוּ וְעִדִּין נִמְצָאָה בְּנִגְב. יִיתְכֵּן שֶׁבִּתְקוּפָה הַהִיא הִיָּתָה מְבוּיָתֶת יוֹתֵר וְלֹא כִּה טוֹרְפַת כְּפִי שֶׁהִיא הַיּוֹם.

סִיפּוֹר זֶה אִינוֹ אֵלֶּא הָעֵתֵק לֹא מְדוּיָק מִסִּיפּוֹרוֹ שֶׁל אֵיילִינוֹס (170—235 לְסִפְרָה) בִּסְפָרוֹ „תְּכּוֹנוֹת בְּעִלֵי חַיִּים”, (ז, 22). אוֹתָם „מַגִּידִי אֲמַת” רַק שֶׁמַּעֲנוּ, וְלֹא רָאוּ זֹאת בְּמִצִּיאוֹת, וְכִה הָאֲמִינִי בַּכֵּךְ עַד שֶׁהָיוּ מוֹכְנִים לְהָעִיד. לֹא בְּכַדִּי קִבְעָה הַהִלְכָה „וְכָל הַמַּעֲיֵד מִפִּי אַחֲרִים (אִפִּילוֹ הֵם צְדִיקִים וְאִנְשֵׁי אֲמַת) הָרִי זֶה עַד שֶׁקָּר... (רַמְבַּ”ם הַלְכוֹת עֲדוֹת פִּי”ז, ה”א, ע”פ בְּבִלִי שְׁבוּעוֹת ל”א, א). אִילוֹ נִהְגוּ כֵּךְ כָּל „מַגִּידִי אֲמַת” וְלֹא הָיוּ מִסְתַּמְכִּים עַל דְּמִיוֹנוֹת חוֹלְנִים אוֹ עַל שְׂקָרִים, הָיוּ מוֹנַעִים הָרַבָּה אֲמוֹנוֹת טְפִלוֹת וְהָרַבָּה דַּעַת מְשׁוּבָשׁוֹת.

הַרִיב”ש גִּזַּר תַּעֲנִית בְּגִלְל חֲלוּם שֶׁל חֲקוֹן בֶּן עֲבֹו, שֶׁנִּחְשַׁב צְדִיק וְחַסִּיד, וְזֹאת לְאַחַר שֶׁנִּכְשַׁל תַּחֲלִילָה שֶׁלֹּא הִתְחַשַּׁב בְּחִלּוּמוֹ שֶׁל אֶחָד שֶׁתִּפְרוֹץ שְׂרִיפָה בְּבֵיתוֹ וְהַחֲלוּם הִתְגַּשֵּׁם. יִיתְכֵּן שֶׁהִיָּה זֶה מִקְרָה, וּמִי יוֹדַע אִם לֹא בְּעַל הַחֲלוּם דֹּאֵג לְהַגְשַׁמְתּוֹ. עַכ”פּ בְּעַל הַתְּשַׁב”ץ מִסְפָּר שֶׁהוּא אֲמֵנָם צָם, אֵךְ מַעֲטִים נִעְנֹו לַגּוֹזֵר זֹו, וְהוּא מִסְפָּר כִּי חֲקוֹן יֵצֵא לְתַרְבוֹת רַעָה וְסוֹפּוֹ הָעִיד עַל תַּחֲלִילָתוֹ (תְּשַׁב”ץ, ח”ב, ס”י קכ”ח).

יֵשׁ לְהַצְטַעַר שֶׁרַבְבוֹת מֵאֲמִינִים עִדִּין

על שו"ע יו"ד, סי' קע"ט, א ; ראה
 „למעלה מן החושים“ לשופט יעקב בזק,
 עמ' 99).

הוספה : 1) בהתייחסות לחלומות (ראה
 הערה 43), שרבים אף פיתחו דרכים
 ל„שאלת חלום“, ברצוני להצביע לדברי
 ספר חסידים (סי' ר"ה) האוסר זאת.
 הרמב"ם העיר כבר בזמנו, שע"פ רוב
 (כמובן שישנם יוצאי דופן נדירים) אין
 אדם רואה דברים חדשים, אלא כאלה
 שכבר ראה אותם בהקיץ אך שמע עליהם
 וגשתכחו ממנו (מורה נבוכים, סוף פרק
 ל"ח). ר' יוסף שם טוב בפירושו
 למורה הסביר שגם הגילויים הרפואיים
 של גלינוס, לא נתגלו בחלום כסענתו,
 אלא הוא נזכר בחלומו במה שנשכח ממנו
 במרוצת הזמן. יש הרבה להוסיף בנושא
 זה, אך קצר המצע מלהשתרע. הבאתי
 את זאת רק מפני שמליוני אנשים במשך
 מאות שנים, ביניהם מלומדים גדולים,
 האמינו בצורה עיוורת בתרופותיו של
 גלינוס, וביחוד משום שנתגלו לו בחלום
 וראו בהן דברי נבואה ממש. כיום אנו
 יודעים עד כמה הוא גישש באפלה והכשיל
 רבים, ושאר ממש ברוב תרופותיו. אם
 אכן, ראה את הדברים בחלום, כפי שהוא
 טוען, יפה עליהם הפסוק „חלומות שוא
 ידברו“.

2) אשר לאיסור להתרפאות בכישוף (ראה
 לעיל הערה 9) ידוע לכותב שורות אלה
 פסקו של בעל „תרומת הדשן“ המתיר
 משום מה לחולה לדרוש במכשפים וב-
 קוסמים (פסקים סי' צ"ו). ברם, המקור
 לפסקים אלה הוא בדברי הרמב"ם בעקבות
 דברי הגמרא שמותר ללחוש על מקום
 נשיכה של עקרב או נחש. הרמב"ם הוסיף
 בצדק שאמנם „אין הדבר מועיל כלום“,
 אך משום הרגעת החולה „שלא תיטרף
 דעתו עליו“, מותר (הלכות עכו"ם פ"א,
 ה"א ; שו"ע יו"ד סי' קמ"ט, ו). אולם,
 לחישה אינה כישוף, בלחישה ישנה אפ-
 שרות השפעה היפנוטית, שאמנם אין
 בכוחה לעזור ולשנות את המצב, אך
 ביכולתה, להקל על הייסורים.

במכשפים ומגידי עתידות. אזכיר לקוראים
 עובדה על מגדת עתידות ערבית, שאלפי
 נשים יהודיות שילשלו לידה טבין ותקילין
 לשמוע מפיה את העתידות שלהן. אך ב-10
 באפריל 80, בהיותה בביתה בשכונת
 הרכבת בלוד, הופיע בחוץ אדם לבוש
 כחייל ומוזיין ברובה, והמתין עד שוב
 בעלה לביתו. בתה הבכורה העירה את
 תשומת לב האם „ראיתי את אבו זקן“.
 היה זה כינוי לעברייך שהתנפל על
 המשפחה ב-22 בפברואר 79, בזמן שהאשה
 ובעלה שהו בחו"ל ופצע קשות את כל
 בני המשפחה. לסבתא חתך כמה אצבעות.
 האם יודעת העתידות סטרה לבתה במקום
 לחשוש לדבריה. לא עברו דקות ספורות
 עד ש„אבו זקן“ רצח את בעלה ואת
 שתי בנותיה ואף אותה פצע קשות. עד
 היום טרם התגלה הרוצח והסיבה. אולם,
 היא ידעה כל העתידות של אחרים ועד
 היום ממשיכה במקצוע. אין צורך בפירו-
 שים.

44. ר' יעקב חאגיז קשר את הכוח של הכישוף
 עם האלילות שהיתה רווחת בעולם. אך
 „עתה קרוב לאחרית הימים (רבי יעקב
 חאגיז היה מתנגד חריף לשבתי צבי, אך
 האמין כי תקופתו מתקרבת לאחרית
 הימים), שהתפשט האור האלוקי על כל
 בשר, וראה כל בשר כי אין עוד מלבדו —
 לכן האור הזה כבר הבקיע, ומאיר ובא,
 והטומאה כליל תחלוף. וכבר גער ד'
 בשטן ונתבטלו כוחות הטומאה אלו, וכל
 בעלי אומנויות כאלו ייבש ידם, הכל
 סר יחדיו נאלחו, ואין גם אחד אשר כוח
 בידו לקסום ולכשף. והאמונה באלה כעת
 תקונן רק במוחי השוטים והתינוקות“.
 (בחיבורו „עץ החיים“ ראה לעיל, הערה
 23 ; ראה גם חידושי הרמב"ם בתלמוד,
 הוצאת מכון התלמוד השלם ירושלים
 תשכ"ג, סנהדרין ס"ז).

גם ר' שמואל בן דוד הלוי אומר בספרו
 „נחלת שבעה“ שהתורה אסרה רק את
 הכישוף שהיה קיים באותם הימים הקד-
 מונים, ואילו בימינו אין עוד כישוף
 במציאות וכל זה הבל (ראה „באר היטב“